

ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ

Сотниченко В.М.

**ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК-ДОВІДНИК
З ПРАВОЗНАВСТВА
(ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)**

КИЇВ – 2015 рік

УДК 340.151

*Розглянуто та рекомендовано до друку навчально-методичною Радою
Державного університету телекомунікацій
протокол № 9 від 21.11.2015 року*

Рецензенти:

Чубенко А.Г. – доктор юридичних наук, професор, директор навчально-методичного центру Державної служби фінансового моніторингу України.
Сокальська О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри загальноюридичних дисциплін Інституту кримінально-виконавчої служби.

Термінологічний словник-довідник з правознавства (історико-правовий аспект / [уклад.

В.М. Сотниченко]; - Київ, 2015. – 84 с.

ПЕРЕДМОВА

Вимоги до змісту вищої професійної освіти, обумовлені Законом України «Про вищу освіту», державні стандарти, чинна нормативно-правова база вимагають всебічного розвитку випускника вищого навчального закладу, в т.ч. і необхідної правої культури як запоруки високого рівня правосвідомості та законослухняності. Термінологічний словник-довідник з правознавства (історико-правовий аспект) пропонується студентам і викладачам для використання у навчальному процесі з метою формування більш широкого світогляду в даній галузі знань.

ЗМІСТ

1. Термінологічна частина	5 – 79
2. Метрична частина	80 - 85

Частина 1. Термінологічна

А

Абсолютна монархія (XVI-XVII ст.ст.) - зосередження всієї повноти державної влади, в тому числі законодавчих, судових і фіскальних функцій, в руках короля; наявність великої професійної армії і бюрократично-чиновницького апарату, що забезпечує монарху пряме управління і контроль за країною.

Абат - (лат. abbas чи лат. abbatis від арамейського або — батько) — настоятель чоловічого католицького монастиря. Термін походить від найраннішої стадії чернецтва — відлюдницької, коли молоді відлюдники збиралися навколо авторитетних, зазвичай, старших за віком наставників, яких звали «отцями». Пізніше це слово стало почесним ім'ям духовних осіб римо-католицької церкви, яке, починаючи з V століття надавалося винятково настоятелям монастирів (абатств) і було назвою церковної посади. Аналогічне звання з жіночим закінченням, абатиса, надавали настоятелям жіночих монастирів. В подальшому перетворилось на форму ввічливого звернення до всіх духовних осіб. У православ'ї — ігумен. Деякі абати мали єпископську владу. Абати спершу обиралися монахами і затверджувалися єпископами. В церковній ієрархії абат займав місце одразу після єпископів. Абати багатьох найвизначніших монастирів добивалися незалежності від єпископів і підпорядковувалися безпосередньо папі римському. В середньовіччі, починаючи з VIII—IX століть, була практика, коли за наказом світських володарів титул абата давався мирянам за особливі заслуги.

Август - титул римського імператора, після реформи Діоклетіана - вищий правитель імперії.

Авілум (букв. людина, син людини) - в Стародавньому Вавилоні привілейована частина вільного населення, особи, що володіли земельними наділами і мали цілий ряд прав і привілеїв.

Агнат (лат. agnatus — родич за батьком) — член сім'ї, заснованої на владі домовладки в Стародавньому Римі, так званої агнатської сім'ї. Агнатська сім'я складалась з домовладки та підпорядкованих йому інших членів, які вважались один одному агнатами. Агнати не завжди були між собою кровними родичами. Агнатами ставали, наприклад, жінки, що виходили заміж: вони переставали вважатись членами сім'ї своїх батьків і переходили

під владу домовладки, до чиеї сім'ї належав чоловік. Таким чином, агнатське споріднення визначалось чоловічою лінією у сім'ї. Смерть домовладки не призводила до зникнення агнатського споріднення. Статус агната мав юридичне значення і широко висвітлений в римському праві, зокрема, в Законах XII Таблиць. Так, статус агната мав значення при встановленні опіки та при спадкуванні. Агнати в сім'ї визначались за ступенем споріднення один відносно одного. Родичами по прямій лінії були родичі, що походили послідовно один від одного (дід - батько - син). Родичами по батьківській лінії були члени сім'ї, що походять від одного предка. Ступінь споріднення по боковій лінії визначався кількістю народжень, що відділяли родича від спільного предка. Інститут агнатства був більш розповсюджений в ранній період розвитку Римської Держави і пізніше був витіснений інститутом когнатства, тобто кровним спорідненням.

Аграрна (сільська) громада - форма соціальної організації, що виникла в результаті розкладання первісно-родової общини. Мала патріархальний характер, була верховним власником землі і здійснювала контроль за поведінкою общинників - селян.

Адат - сукупність норм звичаєвого права мусульманських народів, основне джерело права в період формування феодальних відносин, зберігав значення і після введення шаріату.

Адх'якша - чиновник з особливих доручень у Стародавній Індії.

Акт про улаштування монархії 1701 р. - конституційний акт, який визначив порядок престолонаслідування і формування державного механізму Великобританії.

Активні і пасивні громадяни - категорії населення, що виділяються Конституцією Франції 1791 р. по відношенню до виборів. При цьому виборчими правами були наділені лише активні громадяни, тоді як пасивні громадяни виборчих прав не мали і у виборах не брали участь.

Алод - відчужуване землеволодіння, що переходить у спадщину у вільних франків. Склався в ранньофеодальних державах Західної Європи в процесі розкладання общинної власності на землю. Алод став основою вотчинного землеволодіння, а також був в утриманні феодально-залежних селян. У феодальній Англії **А.** - земельна ділянка, що знаходилася у вільно відчужуваної індивідуально-сімейної власності.

Американська революція — політичні події у британських колоніях Північної Америки в 1775-1783 роках, які закінчилися утворенням Сполучених Штатів Америки. Вони були викликані небажанням колоній підкорятися інтересам метрополії. Після перемоги в Семирічній війні 1756-63 рр. Британія здобула панування на Північноамериканському континенті. Тепер їй належали не тільки 13 колоній уздовж узбережжя Атлантики (аж до Джорджії на півдні), але й відвойовані у французів землі на півночі - частина сучасної Канади. Проте, скоро перед Британією повстало нове випробування — проти її правління повстали жителі колоній. Наприкінці XVIII століття на території 13 американських колоній проживало майже 3 млн. чоловік, в основному вихідці із Британії. Переважно невеликі поселення упевнено розвивались. Найбільшим містом була Філадельфія з населенням в 40 тисяч людей, у другім за розміром місті, Нью-Йорку, налічувалося 25 тисяч жителів. Північні землі освоювалися купцями, рибалками й мисливцями, на родючих угіддях півдня багатіли плантатори, але основну масу населення становили фермери, що обробляли власні землі й покладалися тільки на свої сили — саме їм було призначено зіграти вирішальну роль у прийдешній революції й закласти основи американської нації.

_____ — християнська протестантська церква, заснована в 1534 році Генріхом VIII унаслідок Реформації. Головою Англійської церкви став англійський король. Усі католицькі догмати та обряди зберігалися, землі й цінності монастирів конфіскувались і переходили у власність короля.

Англосаксонське право - одна з двох основних міжнародних сімей права, найважливішими відмітними рисами якої є: відсутність внутрішнього поділу на публічне та приватне право, значення прецеденту як джерела права і т.п. Англосаксонська правова сім'я включає в себе національні правові системи Великобританії, США, Канади, Австралії, Нової Зеландії, а також ряду інших країн.

Антитрестове законодавство - в США - група законів, що забороняють будьякі об'єднання фізичних і юридичних осіб з метою створення монополій та встановлення обмежень вільної торгівлі.

Апела - народні збори у Спарті.

Апеляційний суд - найвищий судовий орган при Палаті лордів Великобританії, який здійснює цивільну та кримінальну юрисдикцію.

Ареопаг - до середини V ст. до н.е. вищий орган управління і вищий судовий орган Афін, що утворився на основі ради старійшин.

Артхашастра - жанр староіндійської юридичної літератури, трактати з управління державою, за допомогою яких регулювалися в основному публічно-правові відносини. До числа найбільш відомих належить Артхашастра Каутільї.

Архагети - два царя, які номінально очолювали спартанську державу.

Архонти - вищі посадові особи в Давніх Афінах, до 509 р. до н.е. на чолі афінської держави знаходилася колегія архонтів, яка складалася з дев'яти членів (архонт-епонім, архонт-басіле, архонт-полемарх і шість архонтів-фесмофетів), які обиралися строком на один рік з числа найбільш заможних і знатних громадян.

Архе - афінська держава, що включала в себе як самі Афіни, так і союзні з ними держави.

Ас — назва старовинної римської мідної монети, що карбувалася в Римі за часів Сервія Туллія, але ймовірно, що з'явилася лише на початку республіки. Як і при виникненні всіх грошових систем, римська система була також пов'язана з вагою. Первинна форма середньоіталійського аса Aes Grave важила спочатку точно 1 римський фунт (лібра)- 327.45 грама. Але з плином часу і розвитком грошової системи він усе зменшується і в пізніший час імперії зберіг тільки 1/36 своєї початкової ваги.

Асиза - в середньовічних Англії та Франції: 1. засідання, збори феодалів; 2. законодавчий акт, судовий позов і виїзний суд за участю присяжних засідателів, що скликався для вирішення земельних спорів, а пізніше і кримінальних справ.

Атимія - позбавлення політичних і цивільних прав, що застосовувалося в Стародавній Греції в якості покарання за вчинення злочину.

Аторней - в Англії і США представник держави на судовому процесі, прокурор; вищою прокурорською посадою є посада генерального аторнея.

Афінська демократія — етап в історії Стародавніх Афін, що охоплює період з 500 по 321 до н. е., коли у місті-державі Афіни існувала демократична форма правління. У добу Афінської демократії будь-який громадянин мав

право (вважалося навіть, що всі громадяни, що піклуються про інтереси суспільства, зобов'язані) брати участь у роботі суверенних зборів. Розробка порядку денного зборів і повсякденне керівництво містом здійснювалися радою. Судові й аудиторські функції — великим журі. Членство як в раді, так і в журі надавалося за жеребом. Будь-який громадянин мав рівні шанси бути сьогодні правителем Афін, а завтра — верховним суддею. Перший ідеолог демократії, Перикл, відстоював цю форму правління на тій підставі, що вона сприяє прояву терпимості і громадянськості. Він ввів плату за роботу в журі, яка дорівнювала приблизно денному доходу працівника. Пізніше такий порядок був розповсюджений на членів ради та асамблеї. Як зазначав Аристотель, це дало можливість брати участь у роботі асамблеї бідним. Подібно до Платона та Фулідіда, Аристотель був проти демократичної форми правління. Всі троє вважали її незахищеною від неосвічених демагогів і такою, що сприяє експропріації власників. Однак залишок їх відношення до демократії зберігся у слові, яке нині є запозиченим у греків, — давньогрецькою мовою «*idiotes*», що означало «приватні громадяни». Серйозне обговорення питання про відродження Афінської демократії як можливої моделі державного устрою не відновилося аж до нашого часу. Зараз, коли комп'ютерна технологія зняла всі перешкоди на шляху широкої участі людей у прийнятті рішень, цей феномен почали досліджувати в якості ймовірної життєздатної альтернативи представницької демократії.

Б

Басилевс - (грец. *Βασιλεύς*, також **басилей, базилевс, василевс**) — монарх зі спадковою владою в Давній Греції, а також титул візантійських імператорів.

У Мікенську епоху (XV-XI століттях до н. е.) слово «басилевс» (у той час — *qa-si-re-u*), судячи зі знайдених глиняних табличок, стосувалось вождя, голови спільноти, людини, яка мала владу нижче царської (для означення царя вживався титул «*ванакс*»). Пізніше, за часів Гомера (до VII століття до н. е.), слово «ванакс» виходить із вжитку і для означення царя починають використовувати термін «басилевс». Басилевсом також називався військовий голова союзу племен.

Бакуфу (яп. військово-польова ставка) - уряд Японії до 1868 р.

Бальї - в північній частині середньовічної Франції королівський чиновник, голова судово-адміністративного округу (**бальяжа**). Посада **Б.** скасована під час Великої французької революції 1789 р.

Бальяж - судово-адміністративний округ у північній частині середньовічної Франції.

Баналітети - (фр. banalite, від banal, першопочаткове значення – *те, що належить сеньйору*) - в Західній Європі феодально-монопольні права сеньйора на будь-яке майно (напр., млин), за примусове користування яким він стягував побори з селян.

_____ (фр. baron, від старонім. baго — вільний) — один з титулів феодальної аристократії. Виник за часів середньовіччя в період оформлення феодальної держави. Первісно поняття барон означало феодалів, що були безпосередніми васалами короля. Пізніше це слово стало титулом. У Франції та Німеччині барон вважався нижче графа, в Англії - віконта і знаходився на 5 шаблі феодальної ієрархії. Часом, особливо в Англії, баронами називали взагалі представників вищої титулованої знаті. Інколи західноєвропейський титул барон використовується як еквівалент для позначення неєвропейських титулів у інших країнах. Така практика знайшла широке застосування у 19 столітті.

Бейліф - в середньовічній Англії представник королівської адміністрації в сотні (адміністративно-територіальна одиниця, проміжна між графством і громадою), в XIII в. помічник шерифа.

Бенефіцій - (від лат. Beneficium-благодіяння) - в період раннього середньовіччя в Західній Європі землеволодіння, яке жалував король (інший великий феодал) у довічне користування васалу на умовах несення військової або адміністративної служби. Поступово перетворився на феод. У католицькій церкві - дохідна посада або земельна ділянка, отримані духовною особою як винагорода.

Березневі поля - (лат. Campus Martius) — так при Меровингах у франков називалось всеобщее народное собрание, собиравшееся в марте и, по древнегерманскому праву, имевшее в своих руках всю сумму государственной власти. С расширением государства, М. собрание, еще при Меровингах, потеряло большую часть своего значения. Пипин в 755 г. перенес собрания на месяц май, почему они получили название майского поля (campus Majus, или Magicampus). При Карле Великом они главным образом служили для смотров и сборов к походам, но иногда и для подтверждения королевских указов; собирались очень неправильно и при Людовике Благочестивом совершенно прекратились.

Біблум - в Стародавньому Вавилоні завдаток, який сплачується сім'ї нареченої після укладення шлюбного договору.

Біль про права - 1) юридичний акт, прийнятий в 1689 р. в Англії, який закріпив систему основних політичних прав і свобод підданих, 2) перші десять основних поправок до Конституції США, що містять перелік прав і свобод наданих громадянам і штатам.

Болонський конкордат (1516 р.) – угода між французьким королем королем Франциском I і римським папою Львом X, укладена 18 серпня 1516 року в Болоньї. Відповідно до конкордату за папою зберігалось право бути верховною інстанцією церковного суду, а французькому королю, в свою чергу, надавалось право призначення на вищі церковні посади. Таким чином, на території Франції було юридично закріплено підпорядковане положення церкви відносно до королівської влади. Церковні прибутки й бенефіції, якими розпоряджався відтоді король, стали засобом винагороди шляхти.

Брахмани - представники варни жерців в Стародавній Індії, що володіли найбільш привілейованим соціальним становищем і найвищим обсягом прав.

Буле - вищий дорадчий орган в Афінах, що складався з 400, а починаючи з 509 р. до н.е. з 500 чоловік.

Була - (позднелат. - печатка або документ, скріплений печаткою) - кругла металева печатка, яка зазвичай в Середні століття скріплювала папський, імператорський, королівський акт (документ); назва самого акта. Найважливіші королівські та імператорські акти, скріплені золотою печаткою, отримали назву «Золота була». У Новий час назва **Б.** збереглося тільки за найважливішими актами римських пап.

Бундесрат - за Конституцією Німеччини 1871 р. Верхня палата загальноімперського парламенту; по Основному закону 1949 г верхня палата парламенту. Орган представництва земель.

Бундестаг - нижня палата парламенту Німеччини за Основним законом 1949 р.

Бургундська правда (Lex Burgundionum) - офіційний збірник законів бургундських королів кінця V - початку VI ст., виданий королем Гундобадам в 517 р. Регулювала відносини бургундов між собою і з римлянами; піддалася впливу римського права більшою мірою, ніж «правди» західних німецьких племен (напр., Лангобардське), що були прийняті пізніше.

_____ (фр. Bourgeoisie, від давньо-фр. burgeis — городяни, від burg, borg — місто) — соціальна верства або суспільний клас; частина суспільства, зайнята підприємницькою діяльністю, власники засобів виробництва. Відповідно до розміру підприємства або капіталу, буржуазію в суспільствознавстві традиційно поділяють на дрібну, середню та крупну:

дрібна буржуазія — підприємці, котрі використовують власну робочу силу, або невелику кількість найманих робітників, як то членів своєї сім'ї (селяни, фермери, міські кустарі, в тому числі самотійна інтелігенція)

середня буржуазія — володарі дрібних підприємств, крупні представники вільних професій

крупна буржуазія — підприємці з сотнями найманих працівників, володарі великих капіталів

В

Вакф (**вакуф**) або «**вакуфне майно**» - в мусульманському праві терміни, що означають майно, частково вилучене з цивільного обороту і призначене для досягнення благодійних, релігійних і певних суспільних цілей. Відчуження допускалося лише в разі припинення існування тієї установи або юридичної особи, на користь яких **В.** встановлений (в цьому випадку він переходив до спадкоємців засновника **В.**), або у випадку, коли вакуфне майно, при непродажу його, може зазнати збитків або стати неприбутковим.

й (**загальний**) **Сойм** — станово-представницький орган Речі Посполитої. Мав аристократичний характер. Домінуюче положення мали крупні землевласники. Після заключення у 1569 року Люблінської унії більшість із тих, хто мав право брати участь у роботі Сейму Великого князівства Литовського, отримали, відповідно, місце у Вальному Соймі.

Вайшії - в Стародавній Індії вільні общинники, представники варни землевласників.

Ван - в Стародавньому Китаї епохи Шан (Інь) титул правителя держави.

«Варварські правди» - (лат. leges barbarorum - закони варварів) - звичайне право німецьких племен, записане в період часу між початком V і серединою XI в. До **В. п.** належать: Вестготська правда (її найраніша частина записана в другій половині V ст.), Бургундська правда (кінець V - початок VI ст.), Салічна правда (записана на початку VI ст.), Ріпуарська правда (VI -VII ст.), Алеманська правда (кінець VI-VIII ст.), Баварська правда (середина VIII ст.),

Лангобардські закони (середина VII-середина VIII ст.), Англо-саксонські закони (VII-IX ст.), Саксонська правда, Фризька правда, Тюрінгська правда, Правда франків-хамавів (початок IX ст.).

Варна - у Стародавній Індії общинний стан, що традиційно утворювався на основі ритуальних, професійних та юридичних ознак.

Веймарська республіка - в Німеччині республіка, створена в 1919 р. в результаті прийняття Конституції.

«Великий березневий ордонанс» (фр. La Grande Ordonnance de mars) – документ, вершина діяльності Генеральних штатів, який був прийнятий «третім станом» у 1357 р. в період розмаху народного руху 1356-1358 рр. у Парижі, очолюваного купецьким старшиною Етьєном Марселем. «Великий березневий ордонанс» був вираженням глибокого невдоволення городян політикою монархії в умовах Столітньої війни і повинен був здійснити глибоку реформу державного управління, за якою суттєво обмежувалася влада короля. Генеральні штати змусили спадкоємця короля Карла підписати цей документ.

_____ (від лат. vassus — слуга) — в середні віки в Західній Європі феодал, що одержував земельні володіння і був залежним від іншого, більш могутнього феодала-сеньйора (сюзерена). Васал мав по відношенню до сюзерена ряд повинностей, зокрема, подавав йому військову та грошову допомогу, брав участь у суді й нарадах сюзерена тощо. Відносини між васалом і сюзереном створювали систему васалітету. Часто вживається у переносному значенні — підлегла, залежна інституція або особа.

Васалітет - (від лат. Vassallus - васал, vassus - слуга) - в середні віки в Західній Європі ієрархія - система відносин особистої залежності одних феодалів - васалів від інших - сеньйорів. Васал звичайно одержував від сеньйора феод і був зобов'язаний нести за це певні повинності (перш за все військову службу). Кріпосні феодали, стаючи васалами верховного сеньйора (сюзерена), в свою чергу теж мали васалів.

Васально-сеньйоріальна монархія (X-XIII стст.) - в цей період спостерігається розквіт феодалного способу виробництва і панування натурального господарства, що спричинило феодалну роздробленість, яка супроводиться переходом влади від короля до окремих феодалів і організацію державної влади на основі васальних зв'язків.

Велика Хартія вольностей - грамота, що була підписана в 1215 р. англійським королем Іоанном Безземельним. Обмежувала (в основному в інтересах аристократії) права короля і надавала деякі привілеї лицарству, верхівці вільного селянства, містам. **В.х.в.** зіграла відому роль в політичній боротьбі XIII-XIV ст., що призвела до утворення англійської станової монархії. Забута в кінці XV і в XVI ст., вона була використана лідерами парламентської опозиції напередодні і на початку Англійської буржуазної революції (XVII ст.) для обґрунтування права парламенту контролювати дії королівської влади. Входить до числа діючих актів некодифікованої Конституції Великобританії.

Великий Березневий ордонанс - у Франції програма реформ, висунута представниками третього стану в Генеральних штатах в 1357 р. **В.б.о.** вимагав встановлення контролю за збором і витрачанням податків з боку Генеральних штатів, а також права скликання цього органу тричі на рік без згоди на те короля. Після придушення в 1358 р. Паризького повстання і Жакерії король відкинув ці вимоги.

Вербальний договір - це договори, які уклалися на підставі усного проголошення певних слів, формул або фраз. Юридичну чинність вони набували з моменту проголошення їх — *verbis*. Звідси і їхня назва — вербальні. Це найдавніші договори, стипуляція, обіцянка вільновідпущеника патрону при звільненні, обіцянка про встановлення посагу. Два останніх договори уклалися рідко. Стипуляція, навпаки, виявилася досить зручною формою і стала одним з найпоширеніших вербальних договорів. Сутність вербальних договорів найбільшою мірою відображає стипуляція (*stipulatio, sponsio*). Це договір, що встановлювався у формі певного запитання майбутнього кредитора і відповідної відповіді майбутнього боржника. Укладання до-говору проходило в присутності свідків, які підтверджували його вірогідність. Форма стипуляції вимагала присутності кредитора і боржника в одному місці, не допускала ніякого представництва. Стипуляція була відома вже Законам XII таблиць, де договір вважався укладеним, якщо відповідь боржника збіглася з поставленим запитанням кредитора. Наприклад: «Обіцяєш дати мені сто?» — «Обіцяю дати сто». Коли ж відповідь була: «Обіцяю дати дев'яносто», договору не виникало. Оскільки форма стипуляції вимагала виголошення запитань і відповідей, звичайно, вона була недоступною для глухих і німих. У період домінації стипуляція допускалася у будь-яких висловлюваннях в усній формі, аби по суті не були протизаконними. Проте й тоді вона була недоступною для глухих і німих.

Вергельд - (нім. Wergeld - ціна людини) - в німецьких варварських правдах грошове відшкодування за вбивство вільної людини. Виник як альтернатива кровної помсти і поступово витіснив останню. Сплачувався сім'ї загиблого, його роду і скарбниці. В сплаті **В.** (зазвичай дуже високого) брав участь не тільки сам винний, але і його рід. Сума **В.** залежала від віку, статі та соціального статусу убитого. До XII-XIII ст. в Західній Європі зовсім зникає з практики, поступаючись місцем іншим видам відповідальності. У Київській Русі аналог **В.** - віра.

Верховний суд - у Великобританії сукупність вищих судових органів за Законом про суди 1971 р.; в США вищий орган судової влади по Конституції 1787 р.

Вестмінстерські статuti - загальна назва ряду різнохарактерних законодавчих актів англійської феодальної держави. Назва пов'язана з тим, що резиденція англійських королів перебувала у Вестмінстерському палаці. Найбільш відомі **В.С.**, видані в 1275, 1285, 1290, 1295 рр.. Більшість стосувалися земельних відносин. **В.С.** зобов'язували лордів з'являтися за викликом в королівські суди і встановлювали суворі покарання за непокору. Норми кримінального права, що були в **В.С.**, передбачали покарання за хабарі, клевет, поширення небезпечних чуток і т.п., вводили асізні суди (див. Асізі).

Вестмінстерські суди - загальна назва вищих судів у середньовічній Англії (Суд королівської лави, Суд загальних позовів і Суд казначейства). Вперше назва **В.С.** з'явилося в кінці XII ст., коли з єдиного Високого королівського суду виділилася особлива колегія, яка переважно розглядала кримінальні справи, - Суд королівської лави (King's Bench). На початку XIII в. виділився Суд загальних позовів, розбирав майнові суперечки. Суд казначейства розглядав справи, які зачіпали фінансові інтереси англійської корони. Актами про судоустрій Великобританії 1873-1875 рр.. **В.с.** злиті з канцлерським судом.

Візантійське право - правова система Візантії (VI-XV ст.), основою якої був Звід Юстиніана. Склалася шляхом перетворення і поступового пристосування до потреб Східної імперії римського права і характеризувалася дуалізмом церковного і світського права. Переважаючими джерелами **В.п.** були закони, що видаються імператорами. Запозичене феодальним правом Вірменії, Грузії, деяких країн Європи та Азії. У Греції норми **В.п.** застосовувалися до середини XX ст.

Вікарій - намісник дієцезу, який мав у ньому військову та цивільну владу.

_____ (англ. viscount; фр. vicomte віце-граф) — дворянський титул у Європі. У Великобританії цей титул є середнім між бароном і графом. (фр. vicomte от латинського viscomes, буквально — заміститель графа, вице-граф, нем. vizegraf) — титул європейського дворянства, особливо в британському пэрстві, середній между бароном и графом. Старший сын графа (при жизни отца) носит титул виконта (англ. viscount). В немецком и русском дворянстве титул виконта отсутствует, аналогом можно назвать лишь титул бургграфа. Однакo в ранние Средние века существовал титул вицеграфа.

Віллани - (від лат. Villa - маєток) - в середньовічних Франції, Італії, Німеччини селяни, особисто вільні, але залежні від феодала як власника землі; в Англії (до XV-XVI ст.) кріпосні селяни.

«Вільні зобов'язання» - в афінському праві - зобов'язання з договору.

Вершники - в Стародавніх Афінах - другий майновий розряд за реформою Солона, в Стародавньому Римі - одне з привілейованих станів (поряд з сенаторами).

Високий суд - у Великобританії вищий орган у цивільних справах відповідно до Законів 1971 і 1981 рр.

Власність квіритська - (dominium ex jure Quiritium) — власність, відома ще Законам XII таблиць (451—450 до н. е.), яка тривалий час визнавалася у Давньому Римі. Межі і зміст цього права означені ще в глибоку давнину. Квіритами спочатку називали рим. громадян однойменного старовинного роду, що жили в межах самого Риму. Право В. к. встановлювалось на особливо важливі з погляду господарювання предмети (рабів, землю, худобу, сервітути) і лише згодом поширилося на ін. речі. Характерним є і те, що спочатку його суб'єктами були і могли бути тільки рим. громадяни і лише потім — латини, оскільки вони отримали рим. правоздатність у сфері майнових відносин — jus commercii. Іншою характерною ознакою права В. к. були дві форми набуття її: манципація і поступка правом (in jure cessio). Рим. д-ва суворо контролювала, хто міг бути власником осн. засобів в-ва. В. к. могла бути лише власність римська. Вона мала замкнений характер, кастові риси. Поки існувала держава-місто Рим, В. к. повністю відповідала його внутр. потребам, проте з виходом Риму за межі міських стін вона стала гальмом розвитку цив. обігу. Див. також Власність за римським правом.

Власність бонітарна - (преторська) -власність, що одержала захист з рук претора, її назва походить від лат. *in bonis habere* (мати у своєму добрі), тобто річ, придбана покупцем, стає його майном. Консерват. характер права власності квіритської не тільки не сприяв цивільному обігові, а й стримував розвиток права власності. Право квіритської власності набувалося лише спец. правовими засобами — манципацією і поступкою права — *in jure cessio*. Проте з розвитком цив. обігу зазначені правові форми переходу права власності від однієї особи до іншої стали надто громіздкими, що гальмувало обіг. До того ж, якщо такий ритуал не виконувався при відчуженні особливо цінних речей, то право власності до набувача не переходило. Це призводило до зловживань з боку відчужувачів — через деякий час вони могли подати позов до набувачів і вимагати повернення проданого їм майна. А оскільки не було дотримано форми, то суди віддавали перевагу відчужувачам. Зрозуміло, такий шкарубкий формалізм не сприяв стабілізації цив. обігу, викликав обурення навіть серед панівного стану. З'ясувавши невідповідність цив.-правової охорони фактичним відносинам, що склалися, і прагнучи усунути цю суперечність, претор вдавався до практ. дій. В одному з едиктів він оголосив, що надалі надаватиме захист покупцеві речі, який набув її без дотримання встановлених формальностей. Тобто претор проголосив відмову від ман-ципації та ін. формальностей, необхідних при відчуженні особливо цінних речей. Преторське правило як таке, що відповідало інтересам рабовласників, поступово стає правовою нормою. Втрачає своє значення поділ речей на манципні і неманципні, оскільки манципацію як спосіб набуття права власності фактично визнано недоцільною. Цим було усунено форм. обмеження квірит. власності. Паралельно виникла В. б. Для її захисту було запроваджено спец. публіціансь-кий позов (за іменем претора Публіція, що ввів його), а власність, яку захищав цей позов, стали називати бонітарною (преторською). Див. також Власність за римським правом.

Власність перегринів - власність осіб, які не мали статусу рим. гр-нина. Це були представники сусідніх народів, які потрапили у залежність від Риму. Вони не мали права вступати у цив.-правові відносини з рим. гр-нами. Це досить суттєве обмеження врешті-решт відбилосся на інтересах самих римлян. З часом перегрини отримали певну правоздатність. У цив.-правовій сфері перегрини підпорядковувались місц. правовим системам. Спочатку їм було надано можливість набувати в окр. випадках рим. власність, деяким гр-нам і громадам перегринів надавалося право брати участь у цив. обігу римлян — *jus in commercio*. І все ж правоздатність перегринів була істотно обмеженою. Вони брали участь лише в окр. право-чинах: манципації і літеральних

договорах. Набуте право власності захищалося едиктами перегринського претора шляхом «фіктивних позовів», тобто припускалося, що пе-регрин став рим. гр-нином і тому на нього поширюються правові засоби захисту права власності квіритської. Права перегринів були менш захищені, ніж права рим. гр-н. У багатьох випадках перегрини захищали свої речові права володільницькими інтердиктами, що не завжди були надійними засобами. Першоджерела не містять інформації щодо ін. засобів захисту В. п. Див. також Власність за римським правом.

Г

Генеральні штати - 1. у Франції вища станово-представницька установа в 1302-1789 рр., що складалася з депутатів духовенства, дворянства і третього стану. Скликалися королями головним чином для отримання від них згоди на збір податків. Депутати третього стану **Г.Ш.** 1789 оголосили себе Національними зборами; 2. в Нідерландах історичних (з 1463 р.) - вища станово-представницька установа, в сучасних Нідерландах - назва парламенту.

Герцог – у стародавніх германців герцог — це військовий вождь, що обирався родоплемінною знаттю; у Західній Європі, в період раннього середньовіччя, — племінний князь, а в період феодалної роздробленості — крупний територіальний володар, що займав перше місце після короля у військово-феодалній ієрархії. В ієрархії деяких середньовічних держав Східної і Центральної Європи, зокрема руських князівств, йому приблизно відповідає титул князя (звичайного, не великого).

Глосатори - (позднелат. glossator, від гр. Glossa, тут - застаріле або рідкісне слово, що вимагає пояснення) - в Середні століття італійські юристи, коментували і тлумачили римське право шляхом складання нотаток (глосс) на полях текстів римських кодексів. Засновником школи Г. був Ірнерій. Г. вважали римське право «писаним розумом», абсолютною істиною і бачили своє завдання в тому, щоб виявити точний зміст античних норм, нічого не змінюючи в їх змісті. Діяльність Г. мала велике значення для подальшої рецепції римського права в Європі.

«Гнилі містечка» - нечисленні поселення в Англії, що володіли правом висувати свого депутата в Палату громад. Скасовані в результаті виборчих реформ 1832-1885 рр..

Граф - (нім. Graf, букв.: «супутник») - в раннє Середньовіччя в Західній Європі посадова особа, яка представляла владу короля в графстві. У період

феодалної роздробленості перетворилися на незалежних великих феодалів. Надалі Г. - дворянський титул. В Західній Європі королівська посадова особа. Зміст. Титул виник в IV столітті в Римській імперії і спочатку привласнювався вищим сановникам (наприклад, лат. comes sacrae largitionum — головний скарбник). У Франкській державі граф володів з другої половини VI століття в своєму окрузі-графстві судовою, адміністративною і військовою владою. За ухвалою Карла II Лисого (Керсийський капітулярій, 877) посада і володіння графа стали спадковими. Англійське earl (з скандинавського jarl) спочатку позначало вищу посадову особу, але з часів норманських королів перетворилося на почесний титул. У період феодалної роздробленості граф — феодалний володар графства, потім (з ліквідацією феодалної роздробленості) титул вищого дворянства (жінка — графиня). Як титул формально продовжує зберігатися в більшості країн Європи з монархічною формою правління. У Польщі титул графа (пол. Hrabia) міг надаватися королем, закордонними монархами, а пізніше і сеймом. Титул ліквідовано згідно з Березневою конституцією 1921 року. В залежності від повноважень існували наступні різновиди титули:

- маркграф - управитель провінції – марки
- пфальцграф (палатин) - управитель палатинату (вища після короля державна посада)
- ландграф - управитель землі, наданої імператором, якому він безпосередньо підлягав
- бургграф - управитель королівського замку

Геліея - в Стародавніх Афінах суд присяжних, що складався з 6000 членів (5000 голосних і 1000 запасних).

Генеральна рада – орган самоврядування, який, за Конституцією Франції 1958 р. обирався до департаменту населенням.

Геомори (георги) - в Аттиці в архаїчний період вільні общинники і дрібні власники землі, що належали до стану землевласників.

Геруссія - вищий дорадчий орган в Спарті, що складався з 28 членів, обирався з числа спартіатів, які досягли шістдесятирічного віку.

Гипомейони - в Спарті особи, позбавлені політичних прав внаслідок невідповідності вимогам до спартіатів.

Д

Двірцевий граф - посадова особа в структурі центральних органів влади і управління держави Франків, яка виконувала судові функції.

Дворянство - стан світських землевласників, які мали спадкові привілеї; разом із духовенством становили панівний клас у феодальному суспільстві. Слово «дворянин», «дворянство» з'являється в ужитку з 2-й половини XVII ст. в значенні «челядин князя»

Дворянство шпаги (старе дворянство; дворянство, набуте військовою службою). На початку XVI століття у французькому дворянстві вирізняли старе «дворянство шпаги» та нове дворянство – «людей мантиї».

Дворянство мантиї (люди мантиї) – назва дворянства у Франції, яке утворилося з осіб судової професії (суддя – людина в мантиї, звідси назва). Вони получили дворянство від короля за цивільну службу на відміну від родової знаті рицарського походження – дворянства шпаги. Існувало з 1600 року.

Державна рада - у Франції за Конституцією 1799 р. одна з палат парламенту, до компетенції якої входила розробка законопроектів, згодом - вищий орган адміністративної юстиції.

Даймьо (яп. «велике ім'я») - великі землевласники у феодальній Японії. Після реставрації Мейдзі 1868 р. втратили свої землі і привілеї, отримавши грошову компенсацію.

_____ — документ, офіційна заява, де проголошуються основні принципи зовнішньої та внутрішньої політики держави чи програмні положення партій та організацій.

Декларація прав людини і громадянина - юридичний акт, в розгорнутому вигляді містить перелік основних прав і свобод людини і громадянина. На відміну від Білля про права, як правило, не включає в себе положень, що стосуються принципів організації державної влади. Найбільш відомими актами даного роду є Декларації прав людини і громадянина, прийняті у Франції в 1789 р. і в 1793 р. (увійшла в якості складової частини до Конституції Франції 1793 р.).

Декрети - у Римській імперії рішення імператорського суду.

_____ (від лат. delictum — проступок, правопорушення) Делікт (лат. delictum – провина, проступок) – правопорушення, тобто незаконна дія,

проступок, злочин, тобто вчинення дії, що суперечить закону, яка завдає шкоди суспільству, державі або особі. Таке правопорушення є підставою для притягнення правопорушника до відповідальності, передбаченої законом. У римському праві – заподіяння шкоди іншій особі, її сім'ї або майну, порушення правового припису або заборони. Наслідком учинення делікту була відповідальність. Відповідальність за делікт наставала за наявності таких умов: дієдатність правопорушника, вина, здійснення правопорушення. Зазначене правопорушення не пов'язане з порушенням договору (контракту). Деліктні зобов'язання відомі ще як позадоговірні. Поняття “делікт” офіційно у законодавстві України не застосовується, але в науково-правовій літературі і практиці вживається широко. Того, хто заподіює шкоду, називають делінквентом. Того, кому шкоду заподіяно — потерпілим.

Деміурги - в Аттиці в VIII-VII ст. до н.е. купці, ремісники, а також особи «вільних професій» (художники, лікарі, музиканти і т.п.).

Деми - в Стародавній Аттиці адміністративні одиниці, на які поділялися філи.

Департаменти - у Франції за Конституціями 1791 р. і 1958 р. адміністративно-територіальна одиниця, що складала основу територіального поділу.

Децемвіри (лат. decem vires) - колегія з 10 чоловік, обрана в 451 р. до н.е. для проведення кодифікації римського звичаєвого права.

Джаджат - громадські ради в Давньому Єгипті, були низовими органами управління.

Джаті («візир») - глава адміністрації фараона і вища придворна посада в Стародавньому Єгипті.

Дігери - радикально-екстремістське крило левеллерів, ідеологія яких базувалася на принципах утопічного комунізму.

Диктатор(лат. dictator від dicto — диктую, наказую) - екстраординарний магістрат, який назначався сенатом строком на 6 місяців у разі наявності особливої небезпеки для держави і який мав надзвичайними повноваженнями. Диктатор — термін, який в залежності від контексту може означати: у *Стародавньому Римі посадову особу, наділену усією повнотою державної влади, що призначалася за пропозицією сенату у випадку зовнішньої чи внутрішньої небезпеки, яка загрожувала республіці (для ведення війни, придушення повстання й т. ін.); особу, що має необмежену*

владу в якійсь галузі і нав'язує свою волю іншим; переносно — того, хто ігнорує колегіальність, допускає грубе адміністрування.

Діоцез - адміністративна одиниця в пізньої Римської імперії і Візантії в IV-VII ст. Включала в себе кілька провінцій і входила до складу префектури.

Директорія - за Конституцією 1795 р. вищий виконавчий орган Французької республіки в складі 5 осіб, що обираються Законодавчим корпусом.

Дистрикти - у Франції по Конституції 1791 р. адміністративні округи, що входили до складу департаментов.

Докімасія - в Стародавніх Афінах перевірка, яку зобов'язані були пройти особи, що вступали на посаду. Здійснювалася Радою п'ятисот.

Дайміо (дайме) - можновладні князі у феодальній Японії. У XIV-XV вв. були незалежними від центрального уряду. Після пробуржуазної революції 1867-1868 рр. Д. були позбавлені своїх земель, отримавши велику грошову компенсацію.

Джентрі - (англ. gentry від gentle - благородний, родовитий, знатний) - середнє і дрібне сільське дворянство в Англії XVI-XVIII вв. На відміну від континентального дворянства було відкритим станом, поповнювалося з купців і багатих селян. Зіграло найважливішу роль в Англійській революції XVII ст.

Джизья (араб.) - подушний податок, що стягувався з немусульманського населення країн Сходу. В Османській імперії наприкінці XVIII ст. злився з хараджом.

Диван - (перс. - канцелярія, присутствене місце) - в мусульманських країнах у середні віки податково-фінансове відомство. У Османській імперії та деяких інших - рада при государі. У ряді сучасних держав Близького та Середнього Сходу - урядові установи в адміністративних і судових справах.

Дигести (лат. digesta) - частина Кодексу Юстиніана. Видано в 529 р., за правління імператора Юстиніана. Представляють собою систематичне зібрання уривків з творів римських «класичних» юристів, в основному з питань приватного права; 50 книг, кожна з яких ділиться на титули, що складаються з фрагментів (leges).

Дійя - в мусульманському праві «викуп за кров»; грошова компенсація родичам убитого.

Договір найму - передача або зобов'язання передати наймачеві майно в користування за плату на певний строк. Предметом договору найму (оренди) може бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками і яка зберігає свій первісний вигляд при неодноразовому використанні (не споживна річ). Предметом цього договору також можуть виступати майнові права.

и — передача активів у грошовій або натуральній формі на певний обумовлений час. Позичальник повертає позикодавцеві позику — таку ж суму грошових коштів або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості. Договір позики може бути безпроцентним, або під певні проценти.

Договір товариства – добровільне об'єднання групи осіб, об'єднаних спільними інтересами та на основі визначення певних прав, гарантій та зобов'язань для вирішення питань (як правило, господарського характеру) спільними зусиллями.

Договір поклажі – особливий характер правовідносин, яким частише за все користувалися купці, які залишали свій товар на тимчасове зберігання у довіреної особи на певних умовах. Забираючи свій товар, купці розраховувалися або частиною товару, або грішми, або певними послугами. Розмір платні залежав від терміну та умов зберігання товару.

Домен - (від лат. Dominium - володіння) - 1. в Західній Європі в середні століття частина маєтку (вотчини), на якій феодал вів власне господарство; 2. сукупність спадкових земельних володінь короля (королівський Д.).

Домінат (від лат. Dominus - «пан») - абсолютно монархічний режим в Римській державі; встановлення режиму доміната відбулося в 284 р. зі сходженням на престол Діоклетіана.

Домініон - до 1931 р. самоврядна частина британської імперії, потім суверенна держава, що входить до складу Британської Співдружності націй.

Душуй - чиновник з особливих доручень в Китаї, який відповідав за будівництво і експлуатацію іригаційних споруд.

Дхарма - в Стародавній Індії - право, справедливість, а також сукупність моральних, релігійних і правових норм, що регламентують різні сторони життя індуса.

Дхармасутра - найдавніші індійські юридичні трактати, які були створені безпосередньо на основі Вед і коментували положення, що в них містилися.

Дхармашастра - в Стародавній Індії жанр юридичної літератури, трактати, в яких містилися норми, що регулювали переважно цивільні, службові, спадкові і процесуальні відносини. Найбільш відомими дхармашастрами були Закони Ману, Яджнавалкья, Нарада і ін.

Е

Евпатриди - в Аттіці представники родоплемінної знаті, що володіли в архаїчну епоху всією повнотою політичних прав і були найбільшими власниками землі.

Едикт - в Римській державі розпорядження магістрату, що зберігає свою юридичну силу до закінчення строку повноважень особи, яка його видала.

Еділи - посадові особи, що виконували поліцейські функції в Римі, наглядали за порядком на форумі (курульні еділи) і збереженням державної скарбниці (ерарні еділи).

Еклесія - народні збори, вищий орган влади в Давніх Афінах у VI-IV ст. до н.е.

Е (от греч. εκλογή — вибір) — короткий збірник візантійського законодавства (лат. *Ecloga Basilicorum*). Представляв собою скорочену добірку-компіляцію з кодифікації імператора Юстиніана, а також наступних актів візантійських імператорів, з метою целью зробити законодавство більш доступним для населення. Еклога створена в епоху правління імператора Льва III Ісавра в першій половині VIII ст. (приюлизно в 726 р.). **Еклога** складається з 18 розділів, які містять в собі, головним чином, норми зобов'язального, сімейного, спадкового, кримінального і кримінально-процесуального права. В цілому, вона відобразила зміни, що відбулися у громадському і політичному житті Візантійської імперії, наблизивши тим самим законодавство до норм християнської моралі. Збірник законів Еклоги був доволі популярним у слов'янських країнах.

Екстраординарний процес - форма цивільного процесу в Римі, що зародилася в I в. н.е. і пов'язана з діяльністю імператорських судів. Формулярний процес був нормальним цивільним процесом не тільки в кінці республіки, але й протягом усього періоду принципату. Однак з встановленням імперії поряд з цим нормальним процесом, розділеним на *jus* і *judicium*, розвивається так званий **екстраординарний процес**, який не знав цього поділу. Заміна формулярного процесу екстраординарним означала докорінну зміну в ряді основних принципів. Зокрема, розгляд справ втратив публічний характер, усний процес замінювався письмовим, що було порушенням демократичних принципів попередніх видів процесу. Якщо у

формулярному процесі розгляд справи по суті і саме рішення в ідеї ґрунтувалися на згоді сторін, то тепер весь процес будується на засадах влади; рішення є не думкою третейського судді, а владним наказом носія влади. Цей загальний характер нового процесу позначається на всьому ході розгляду справи. Процес розпочинався поданням позивачем скарги, яка заносилась до протоколу судової установи і потім офіційно повідомлялась відповідачу. Виклик до суду здійснювався вже офіційно за участю представника державної влади. На протипагу попереднім видам процесу в екстраординарному процесі допускалось оскарження судового рішення у вищу інстанцію - аж до імператора. Однак до імператора доходили лише найважливіші справи - цивільні та адміністративні. Таке оскарження дістало назву *apellatio* - апеляції.

Ельблонська книга або Польська правда XIII ст. – джерело польського феодального права, за яким життя і майно заможних класів захищалося суворіше, ніж простолюду. Так, крадіжка коня оцінюється штрафом у 12 гривень, але, якщо кінь князівський, штраф зростає до 70. Крадіжка з будинку селянина чи рицаря-шляхтича карається однаково – 12 гривень, але з князівського підвалу – уже 50. За вбитого, знайденого на території села чи міста, якщо убивця невідомий, несеться колективна відповідальність. Після смерті бездітного рицаря його майно переходить до дружини, після смерті кмета (не закріпачений селянин) – до пана, а дружині зостається лише постіль.

_____ — це довгострокове, відчужуване та успадковуване речове право на чуже майно, яке полягає у наданні особі права володіння і користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб з метою отримання плодів та доходів від неї з обов'язком ефективно її використовувати відповідно до цільового призначення. Суб'єктами емфітевзису є власник земельної ділянки та особа, яка виявила бажання користуватися останньою для сільськогосподарських потреб (землекористувач, емфітевта). Стороною відносин емфітевзису не може бути особа, якій земельна ділянка надана на умовах постійного користування чи на умовах оренди. Об'єктом емфітевтичного права є користування земельною ділянкою сільськогосподарського призначення, що знаходиться у приватній, комунальній або державній власності. До земель сільськогосподарського призначення належать сільськогосподарські угіддя — рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги, а також несільськогосподарські угіддя (ст.22 ЗК). Таке користування має обмежений характер, оскільки власник передає емфітевті право володіння та право цільового користування

земельною ділянкою, зберігаючи за собою право розпорядження нею. Сторони можуть звузити межі цільового використання земельної ділянки, наприклад, зазначивши, що вона має використовуватися під рілля або багаторічні насадження тощо. Підставою встановлення емфітевзису є договір про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (договір про емфітевзис). За договором про емфітевзис власник земельної ділянки відплатно чи безвідплатно передає іншій особі право користування земельною ділянкою, зберігаючи щодо неї право власності. Договір про встановлення емфітевзису формально є консенсуальним, оскільки для виникнення емфітевтичного права не вимагається передачі земельної ділянки. Водночас реалізувати це право раніше, ніж будуть встановлені межі ділянки на місцевості, неможливо, оскільки до цього приступати до використання земельної ділянки забороняється законом (ст. 125 ЗК). Отже, виникає ситуація, подібна до тієї, що має місце при переході права власності за договором: момент укладення договору і перехід речового права не збігаються в часі (ст.334 ЦК). Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) може відчужуватися і передаватися у порядку спадкування.

Епанагога (гр. epanagoge, букв. - Зведення, повернення), настанови для суддів, складені у Візантії після 879 р. Розроблено на основі Прохірона.

Епонім – застосовується у трьох значеннях:

1. У давньогрецькій міфології - бог, герой або людина, що давали назву місту, громаді або року;
2. У давніх афінян перший з дев'яти архонтів, іменем якого позначався рік;
3. Особа, яка дає чому-небудь своє ім'я.

Ерли (від др.-англ. eorl - людина, воїн) - знатні люди в стародавніх англосаксонських правдах (VII ст.) В протилежність рядовим общинникам - Керлам. Звання **Е.** збереглося і після нормандського завоювання (1066 р.), але поступово перетворюється в почесний титул, не пов'язаний з особливою службою, невідчужуваний, неподільний і переходить до старшого в роді. Відповідає континентального титулу «граф».

Ефори - вищі посадові особи у Спарті, що обиралися строком на один рік в числі 5 осіб.

Ешевени (фр. echevins, від позднелат. Scabini) - посадові особи в північних містах феодальної Франції, що володіли адміністративними та (або)

судовими функціями. Призначалися сеньйорами або обиралися городянами. Інститут Е. скасований в 1789 р. в ході Великої французької революції.

Є

Єдиний торговий кодекс (ЄТК) - рамковий правовий акт, прийнятий в США в 1963 р. Містить у собі положення, спрямовані на регулювання цивільних і торгових відносин.

Єпископ (грец. єπίσκοπος — «наглядач») — найвищий керівник церковного життя кожної єпархії у більшості християнських церков. Назва «єпископ» походить з апостольських часів і означає «наглядач»: апостоли ставили єпископів як своїх заступників, і тому їхня церковна влада вважається незалежною ні від кого і обмеженою тільки територією своєї єпархії, поза яку вона не може виходити, щоб не порушувати компетенцій інших єпископів.

Ж

Жирондісти - група депутатів французького Конвенту, основу якої склали представники департаменту Жиронда. З серпня 1792 по червень 1793 рр.. жирондісти фактично стояли на чолі французької республіки.

З

Закон Ле Шапельє 1791 р. - Закон, прийнятий установчими зборами Франції, що скасував середньовічні цехи і корпорації і ввів заборону на їх відтворення в будь-якому вигляді в майбутньому.

Закон судний людям, або судебник царя Костянтина — стародавній (складений у 865 році) слов'янський пам'ятник права, джерелом якого стало візантійське право, але було суттєво перероблено у відповідності до особливостей слов'янського ранньодержавного права. Оригінальний текст Закону судного не зберігся, але знайшов відображення в рукописах руського походження (Кормча книга, Мерило Праведне). В **З.с.л.** розглядаються питання судочинства, норми кримінального права. Закон містить ряд статей, спрямованих на зміцнення приватної власності. Закон забороняв розгляд судових справ без свідків. В Законі розглядаються питання майнових і сімейних відносин, збереження деяких форм рабовласництва. **Закон судний людям** дозволяє більш повно зрозуміти особливості соціально-економічної структури ранньої слов'янської держави. Один з розділів Закону присвячений питанням військового права і встановлює порядок розподілу воєнної здобичі.

Закон Тафта-Хартлі 1947 р. - закон, прийнятий у США з метою врегулювання трудових відносин, зокрема, був спрямований на обмеження можливостей проведення страйку.

Закон Шермана 1890 р. - один з перших антитрестових законів у США, що ввів кримінальну відповідальність за дії, спрямовані на створення перешкод у вільній торгівлі і спроби встановити монополію на ринку товарів і послуг.

Законник благовірного царя Стефана або Законник Стефана Душана є найважливішим джерелом права сербського феодального суспільства. Був прийнятий собором сербських церковних і світських феодалів в 1349 р. Це перша кодифікація сербського феодального права. Його джерелами були сербське звичаєве право, даровані грамоти царів, а також норми візантійського права, пристосовані до сербських умов. Законник Стефана був визначною юридичною пам'яткою, яка налічувала близько 200 статей. Він містив не тільки численні правила стосовно суду і судового процесу, злочинів і покарань, а й норми щодо правового становища основних класів-станів феодальної Сербії. В цьому документі панівний клас Сербії закріплював основні привілеї і насамперед право феодальної власності на землю і право на експлуатацію залежних від них селян (меропхів). В Законнику передбачені дві основні форми феодального землеволодіння — баштина і пронія. Законник підтвердив незмінність статусу баштин усіх сербських феодалів, в тому числі дарованих царськими грамотами. Власники баштин звільнялися від усіх повинностей, крім військової, і від сплати поземельної податі. Баштина могла переходити у спадщину не тільки дітям, а й у разі їх відсутності іншим родичам. Другій, нижчій формі феодального землеволодіння — пронії — в Законнику відведена лише одна стаття. Вона проголошувала пронію невідчужуваною: власнику пронії було заборонено продавати або дарувати пронійську землю. Сербський законодавець прагне посилити єдину державну владу, покласти край насиллю в країні: «насилля нехай не буде ні в чому на землі мого царства». В Законнику забороняється самоуправство; до судів висувається вимога судити строго за Законником.

Законодавчий корпус - вищий законодавчий орган за Конституціями Франції 1795 і 1852 рр., одна з палат парламенту за Конституцією 1799 року.

Заморська територія - за Конституцією Франції 1958 р. самоврядна адміністративна одиниця, що знаходиться за межами метрополії.

Змішаний процес - форма кримінального судочинства, введена КПК Франції 1810 р. і з'єднував у собі елементи змагального і інквізиційного процесів.

Зевгіти - третій майновий розряд в Давніх Афінах з реформи Солона, особи, чий річний дохід становив від 200 до 300 медимнов зерна.

Зв'язуюча сила прецеденту (stare decisis) - принцип прецедентного права, відповідно до якого судові рішення має обов'язкову силу у справах, аналогічним розгляду, для судів тієї ж інстанції, що і суд, який прийняв рішення нижчих інстанцій.

Звід Юстиніана (Кодифікація Юстиніана) - систематичний виклад римського і візантійського права VI ст., Почате за наказом візантійського імператора Юстиніана. Спочатку **З.Ю.** включав три частини: офіційний підручник римського приватного права (Інституції); збірник витягів з творів римських юристів (лат. - дигести, і гр. - Пандекти); збірка розпоряджень (конституцій) римських імператорів від Андріана (II ст. н.е.) до самого Юстиніана, що стосуються адміністративного, кримінального, фінансового, церковного та приватного права (Кодекс Юстиніана). Остання, четверта частина **З.Ю.** - Новели - являє собою збірник законів, виданих у Візантійській імперії в 534-556 рр.. на додаток до основного тексту кодифікації. Створення **З.Ю.** завершило розвиток римського права. **З.Ю.** зіграв величезну роль в рецепції римського права в Європі (в XVI ст. він був виданий під назвою Corpus juris civilis (Звід цивільного (цивільного) права), що зберігається за ними до цього часу. В окремих країнах (напр., ПАР) норми **З.Ю.** застосовуються до цих пір.

Закат, закят (араб., букв. - Очищення) - релігійний «очисний» податок у мусульман, справляння якого наказано в Корані, а розміри і правила обкладення розроблені в шаріаті. Призначався на утримання Мухаммеда і його сім'ї, для допомоги бідним, мандрівникам і учасникам «священної війни» (джихаду). У феодальних мусульманських державах стягувався (тільки з мусульман) з худоби, ремесла, торгових прибутків, готівкових грошей і коштовностей. У сучасних мусульман - добровільна жертва духовенству.

Звинувачувально-змагальний процес - найдавніший різновид судового процесу, відбувався в усній формі, характеризувався відсутністю спеціальних інститутів, що відали організацією процесу. В обвинувальний-змагальному процесі всі процесуальні функції здійснювалися його учасниками, які були зобов'язані зібрати і представити суду докази своєї правоти. У разі відсутності таких доказів застосовувалися ордалії.

Загальне право - 1. (Англ. common law) - правова система, яка історично склалася в середньовічній Англії та характеризується тим, що джерелом права визнається судовий прецедент. Закони регулюють окремі галузі відносин, але не зведені в єдину систему; все, що не врегульовано законом, а

також тлумачення і застосування законів визначається **З.п.** У більш вузькому сенсі воно як сукупність судових прецедентів протистоїть статутному праву. Назва **З.п.** пояснюється тим, що рішення королівських судів в Лондоні мали силу для всієї Англії, на противагу місцевим звичаям. **З.п.** разом з доповненням його правом справедливості стало основою англо-американської правової системи (нерідко поняття «**З.п.**» і «англо-американське право» вживаються як тотожні, особливо при порівнянні з іншими правовими системами). **З.п.** діє у Великобританії (крім Шотландії), США (крім штату Луїзіана), Канаді (крім Квебеку), Австралії, Новій Зеландії та деяких інших країнах - колишніх англійських колоніях; 2. (**Jus communis**) - в Західній і Центральній Європі XII-XVIII ст. комплекс приватноправових норм, створений на основі переробки спадщини римського права і застосовувався повсюдно для регулювання торговельних відносин як «писаний розум». У XIX в. це право втратило загальний характер, тому що було кодифіковано на рівні окремих держав і перетворилося в національне законодавство

«Закон про цитування» - указ імператора Західної Римської імперії Валентиніана III від 7 листопада 426 р., який визначав коло найбільш авторитетних юристів, чиї праці мали нормативне значення і були обов'язковими для застосування в суді (Ульпіан, Папініан, Гай, Павло, Модестин).

_____ — система усталених, як правило, письмово не фіксованих і частково санкціонованих верховною владою правил у певному суспільстві.

Землеробський закон - пам'ятник візантійського звичаєвого права, складений на рубежі VII-VIII ст.; Регламентував відносини в галузі сільського господарства. Передбачав відповідальність за крадіжку зерна, плодів, ліси, за потраву посівів і т.д.

Земське право - в князівствах середньовічної Німеччини загальні для всього вільного населення норми, за якими діяли суди адміністративних підрозділів князівств (судах "графської юрисдикції"). Джерелами **З.п.** (активно розвивалося з XIII ст.) були в основному постанови княжих органів влади, а також рішення графських судів. Саме в ньому отримали розвиток норми цивільного, сімейного та інших галузей приватного права. **З.п.** досить докладно висвітлено в «Зералах» XIII ст., де йому присвячені спеціальні розділи. Так, у першій частині «Саксонського зерцала» порушуються питання «конституції імперії», правового статусу станів, спорідненості, сімейних та спадкових правовідносин, кримінального права і процесу.

_____ — право ограниченного пользования чужим земельным участком, зданием, сооружением и другим недвижимым имуществом. Сервитут устанавливается по соглашению между лицом, требующим установления сервитута, и собственником соседнего участка и подлежит регистрации в порядке, установленном для регистрации прав на недвижимое имущество. В случае недостижения соглашения об установлении или условиях сервитута спор разрешается судом по иску лица, требующего установления сервитута. Собственник участка, обремененного сервитутом, вправе, если иное не предусмотрено законом, требовать от лиц, в интересах которых установлен сервитут, соразмерную плату за пользование участком. Сервитут может устанавливаться для обеспечения прохода и проезда через соседний земельный участок, прокладки и эксплуатации линий электропередачи, связи и трубопроводов, обеспечения водоснабжения и мелиорации, а также других нужд собственника недвижимого имущества, которые не могут быть обеспечены без установления сервитута. При этом выделяют частный сервитут и публичный сервитут. Публичный сервитут устанавливается законом или иным нормативным правовым актом Российской Федерации, нормативным правовым актом субъекта Российской Федерации, нормативным правовым актом органа местного самоуправления в случаях, если это необходимо для обеспечения интересов государства, местного самоуправления или местного населения, без изъятия земельных участков. Установление публичного сервитута осуществляется с учетом результатов общественных слушаний. Сервитут может быть срочным или постоянным.

Земан - (словацк. Zeman, венг. Nemes) — самый низкий дворянский титул в Венгерском королевстве, находящийся ниже барона. Словацкое название «земан» происходит от слова «zem» — «земля». Титул был в основном распространён на территории Словакии, находящейся в то время в составе Венгрии. Титул «земан» широко даровался королём Белой IV после монгольского нашествия 1241—1242 годов в знак благодарности за службу. Этот титул передавался всем детям земанов мужского пола без исключения. Земаны оставались свободными людьми, хотя многие из них со временем обеднели настолько, что не отличались от крестьян. Земаны не платили налоги, подчинялись только королю, избирали чиновников комитата и были автоматически депутатами венгерского парламента. Земанами были многие выдающиеся словаки, например, Антон Бернолак, Йонаш Заборский, Терезия Вансова, Янко Есенский и так далее. Титул земана был ликвидирован в 1918

году после падення Австро-Венгрії. Память об этом титуле осталась в ряде словацких и чешских фамилий, например Борживой Земан.

Знаряддя управління - конституційний акт, прийнятий в Англії в 1653 р. і передав всю повноту влади в руки лорда-протектора.

_____ — одна з найважливіших підгалузей цивільного права, норми якої регулюють широке коло відносин, головне місце серед яких належить відносинам майнового обігу. Йдеться про договірні відносини, пов'язані з передачею майна від однієї особи до іншої у власність або у користування, виконанням робіт та наданням послуг тощо.

Зоряна палата - (англ. *Star Chamber*, лат. *Camera stellata*) — надзвичайний суд при королі Англії, що існував у 1487—1641 роках. Створено Генріхом VII для судів над дворянами після війни Червоної та Білої Троянд. Створена головним чином для боротьби з бунтівними феодалами; пізніше, при Єлизаветі I Тюдор і особливо при перших Стюартах, «Зоряна палата» перетворилася на знаряддя придушення противників англіканської церкви. Була скасована під час Англійської революції 17 ст актом Довгого парламенту (1641). Назва має сумнівне походження; найпоширеніше пояснення, що з'явилося за століття після створення палати, пов'язано з тим, що зала засідань за Генріха VII була прикрашена позолоченими зірками.

«Золота була» (1356 р.) - законодавчий акт, прийнятий імперським сеймом «Священної Римської імперії» і затверджений імператором Карлом IV. Узаконювала обрання імператора колегією курфюрстів, закріплювала за ними інші привілеї. Сприяла політичній роздробленості Німеччини. Діяла до 1806 р.

I

Іджма - один з основних джерел мусульманського права - одностайна думка найбільш авторитетних ісламських правознавців з питань, прямо не врегульованих Кораном і сунной.

Ікта - умовне дарування земельного наділу (типу бенефіція) феодалам в країнах Близького і Середнього Сходу в середні століття.

Ілоти - раби в Спарті, які були прикріплені до землі і несли трудову повинність на користь держави.

Імам - у мусульман світський і духовний глава громади або держави.

Імамат - мусульманська теократична держава; згідно шиїтській державно-правовій концепції найважливіший інститут, що означає зосередження всіх владних повноважень в руках непогрішимого імама, наділеного якостями полубожественного правителя, що стоїть як би над державою і суспільством.

Імунітет (ст. лат. Immunitas - звільнення від чого-небудь) - в феодальних державах привілей землевласників, осіб пануючого стану здійснювати на підвладних їм територіях деякі державні функції (адміністративно-поліцейські, судові, фіскальні) без втручання державних органів, бути повновладними щодо залежного населення. Вперше імунітетні відносини були визначені у Франкській державі (едикт Хлотаря II 614 р.). Найвищого розвитку І. досягає в більшості європейських країн в X-XII ст. в умовах послаблення центральної влади. Імунітетні відносини існували і в інших, в тому числі, східних країнах.

Імператорські і сенатські провінції - введений Августом поділ римських провінцій; «імператорські» провінції перебували у віданні принцепса і керувалися чиновниками, яких він призначав; «сенатські» провінції перебували у віданні сенату і керувалися проконсулами, що призначаються сенатом.

Імператорська рада - у Римській імперії консультативний орган при імператорі, створений для вирішення найбільш важливих державних питань.

Імперіум - військово-політична і судова влада магістрату.

Імперська судова палата - по Веймарської конституції 1919 р. вищий судовий орган.

Імперський сейм (рейхстаг) - загальноімперські збори представників станів в «Священій Римській імперії» з XII в. до 1806 р. «Інджанкшн» (англ. injunction - заборона) - спеціальні накази, що видаються судом і містять заборону будь-яких правопорушних дій.

Індепенденти - в Англії в епоху Буржуазної революції релігійно-політична течія, яка висувала в якості основних вимог скасування центральної ієрархії англіканської церкви, створення обмеженої конституційної монархії, юридичне закріплення основних прав і свобод підданих. Індепенденти були провідною силою на другому етапі Революції (1649-1660).

Індуське право - правова система громади, яка сповідує індуїзм. Головною рисою І.П. є його органічний зв'язок з релігією, що зумовлює особистий (а не територіальний) характер цього права. Джерелами І.П. є (поряд зі

священними писаннями індусів) звичаї і закони. До норм **I.П.** в сучасних умовах, належать регламент особистого статусу, включаючи шлюб і розлучення, неповноліття і опікунство, спорідненість, усиновлення, сімейну власність, спадкування, спільну власність, релігійні інститути.

Інквізиція (від лат. Inquisitio - розшук) - в римсько-католицькій церкві в XIII-XIX ст. особливі суди церковної юрисдикції, незалежні від органів та установ світської влади. В основному вели боротьбу з інакомисленням (єресями). Склався інквізиційний процес, широко застосовувалися тортури як найважливіше джерело отримання доказів. Засуджені нерідко засуджувалися до спалення на вогнищі.

Інституції – елементарний підручник римського цивільного права для юридичних шкіл за часів Римської імперії

Інституційна система - спосіб організації нормативного матеріалу, застосований при створенні Цивільного Кодексу Франції. Інституційна система відтворює структури «Інституцій» Гая (II ст.), де положення йшли в послідовності «особи - речі - позови». При цьому зобов'язальне право дається після речового.

Інститут довірчої власності - «довірча власність» — термін суто англо-американського права, однак його аналоги та подібні до довірчої власності правовідносини останнім часом виникають і в країнах романо-германської правової системи. Довірча власність є одним з найбільш своєрідних і разом з тим надзвичайно поширених у практиці інститутів сучасного англо-американського права. Він має назву також фідучіарної, тобто заснованої на довірі власності (fiduciary ownership) або трасту (trust). Специфіка інституту довірчої власності полягає в тому, що право власності в цьому випадку немов би розщеплюється: одна частина повноважень власника (управління й розпорядження наданим майном) належить одній особі (довірчому власнику), а інша частина правомочностей (одержання вигод від експлуатації майна, у тому числі одержання доходів) — іншій особі чи особам (одному, кільком чи багатьом вигодонабувачам).

Й

Йомени (англ. - yeoman) - вільні селяни в Англії XIX-XVIII ст. **Й.**, як правило, вели самостійне господарство. **Й.** іноді називали всіх англійських селян.

К

Каді (араб.; тюрк.і перс. - **казі**) - в мусульманських країнах суддя, одноосібно здійснює судочинство на основі шаріату, виносячи рішення по цивільних і вироки по кримінальних справах на основі шаріату і адатів. Виконував також нотаріальні і опікунські функції. У Туреччині, Єгипті та Тунісі разом зі скасуванням шаріатського суду ліквідовано в 30-50-х рр. ХХ ст. і інститут **К**. В даний час в мусульманських країнах **К**. іменуються судді не тільки шаріатських, але і всіх інших судів.

Казуальне право (case law) - у США аналог прецедентного права, яке включало в себе як елементи загального права, так і права справедливості.

Камерарій – державний високо посадовець при королівському дворі франків, який стежив за надходженням грошей у скарбницю

_____ (від грец. *κανών* — правило, норма) — релігійно-правова система, що регулює суспільні відносини всередині громади, яка сповідує християнство. Назва цієї правової системи походить від грецького терміна «канон», який спочатку означав усяке знаряддя для проведення прямих ліній або для рівняння площин, але згодом його зміст змінився і ним почали називати правила християнської віри і життя. У вузькому – юридичному значенні – цей термін почали вживати для позначення правил поведінки (норм), прийнятих церквою для впорядкування суспільних відносин усередині християнської громади.

Кантони - у Франції за конституцією 1971 р. низові адміністративні одиниці, на які поділялися дистрикти.

Канцелярія принцепса - адміністративний орган при імператорі, розділений на відомства; здійснював організацію діловодства.

Канцлер (нім. Kanzler) - в ряді держав одна з вищих посадових осіб (напр., у Німеччині та Австрії федеральний **К**. - глава уряду; у Великобританії **К**. казначейства - міністр фінансів).

Капіталізм — умовно назва суспільного ладу, економічної системи виробництва та розподілу, заснованої на принципах приватної власності, особистої ініціативності, раціональності та ефективності використання наявних ресурсів, максимізації прибутку (капіталу). Прийшов на зміну феодалізму.

Капітулярій (capitulare) - звичайна форма законодавчих і адміністративних актів у Франкській державі.

«**Кароліна**» - звід загальнонімецьких кримінальних законів; складений в 1532 р. при Карлі V (звідси назва). Відрізнявся особливою жорстокістю мір покарання. Діяв до кінця XVIII ст.

Касты - соціально-професійні групи, які розвинулися на основі варни, члени яких мали однаковим правовим статусом, чим і відрізнялися від представників інших каст.

Квестори - посадові особи в Римі, що відали питаннями фінансів і розслідували деякі злочини. Ця посада з'явилася ще за часів Римського царства. Спочатку квесторів було двоє, з 421 р. до н. е. — 4, причому до цієї посади стали допускатися і плебеї. Пізніше це число подвоїлося, в 82 до н. е. досягло 20, а при Цезарі через властиве його періоду розширення бюрократії — 40. З цього числа ті, хто залишався в місті для завідування скарбницею і архівом, були «міськими квесторами», інші прикомандировувалися до воєначальників для ведення фінансових справ їх армій (видача сум на зміст, сплата платні і т. д.), треті з тією ж метою посилялися в провінції до проконсулів і пропреторів, а четверті спостерігали в приморських містах і деяких інших місцях за надходженням митних зборів і іншими господарськими справами держави. Один такий квестор знаходився в Галії, інший — в Остії (лат. quaestor Ostiensis) і стежив за зерновим постачанням (лат. res frumentaria).

Квірін (лат. Quirinus) — староітальське божество, культ якого згодом злився з культом Марса. Первісно Квірін був покровителем хліборобства. Йому віддавали шану на одному з римських пагорбів, який називався Квіринал. Ім'ям Квіріна римляни називали обожненого Ромула.

Квіріти - повноправні римські громадяни (діти Квіріна), члени римської громадянської общини (populus Romanus Quirinae).

Кворум (лат., чиеї (присутності достатньо)) - установлена законом, статутом або постановою певної організації найменша кількість членів, присутність яких є необхідною умовою для відкриття засідання чи зборів і прийняття правосильних ухвал.

Кесар - грецька назва давньоримських імператорів — цезарів; титул імператора старослов'янською та староруською мовами; володар, монарх.

Клерос - ділянки землі афінських громадян, які розподілялися за жеребкуванням.

Клери – земельні ділянки, що належали спартіатам і здавалися ними в оренду. Клери передавалися в спадок, але їх не можна було відчужувати, дарувати, подрібнювати і т.д.

Клерухія - військове поселення, гарнізон афінян в союзному полісі.

«Книга страшного суду» (англ. «Domesday Book») - звід, складений з матеріалів загального поземельного перепису в Англії, виробленого Вільгельмом Завойовником в 1086 р. Перепис, названа сучасниками «Страшний суд», дала можливість більш правильно стягувати податок («датські гроші»), відбила прагнення нормандських завойовників оформити кріпосне право.

Когнаты (лат. cognati — родственники) — в римском праве лица, находящиеся в юридически признанном кровном родстве по женской линии и вообще кровные родственники. В поздней империи когнаты могли быть определены в качестве наследников наряду с агнатами. Наследниками (лат. cognati) при этом виде родства считались все непосредственные родственники независимо от пола и с соблюдением последовательности степеней и порядка рождения. Возможные наследники разделялись на четыре категории. Первую категорию составляли прямые нисходящие родственники наследодателя: сыновья, дочери от правильного брака, а также внуки от умерших ранее детей, которым предоставлялось право наследовать вместо их родителей и в тех же долях. Вторую категорию составляли восходящие и полнородные родственники: отец, мать, бабки, полнородные братья и сестры, племянники по полнородным братьям и сестрам, которым предоставлялось право наследовать вместо их родителей. Третью категорию составляли неполнородные родственники: единокровные и единоутробные братья и сестры. Другие боковые родственники всех степеней отдаленности родства и неполнокровия «до бесконечности» (лат. ad infinitum) составляли четвертую категорию.

Кодекс Феодосия (лат. Codex Theodosianus) — первое официальное собрание законов Римской империи. Кодекс был составлен в Константинополе и выпукло отразил реалии Восточной империи — борьбу с арианами и прочими еретиками, процесс закрепощения крестьянства, рост деспотизма императоров. В 439 г. Феодосий переслал экземпляр уложения

западному імператору Валентиніану III, который ввёл его в обязательное употребление на своих землях с 1 января 439 года.

Кодекс Юстиніана - одна із складових частин Зводу Юстиніана. Включає 4652 уривка з імператорських розпоряджень (конституцій), виданих починаючи з імператора Адріана (II ст. Н.е.) і закінчуючи самим Юстиніаном. Складається з 12 книг: церковне право та обов'язки державних службовців (кн. 1); приватне право - майнові та інші відносини (книги 2-8); кримінальне право (кн. 9); адміністративне та фінансове право (книги 10-12).

Кодифікація Наполеона - масштабна кодифікація французького права, здійснена в 1804-1810 рр.. Наполеоном I. У процесі кодифікації були прийняті Цивільний кодекс (1804 р.), Торговий кодекс (1807 р.), Цивільно-процесуальний кодекс (1803 р.), Кримінально-процесуальний кодекс (1808 р.) та Кримінальний кодекс (1810 р.).

Колон - у Римській імперії, починаючи з III ст. н.е., вільний орендар землі, а після IV ст. прикріплений до землі селянин, який не мав права покинути свою ділянку.

Колегія архонтів — дев'ять найважливіших урядовців із широкими повноваженнями у Стародавніх Афінах. Почали обиратись з 1068 до н. е. після ліквідації царської влади. Спочатку обирались безстроково (пожиттєво), згодом на 10 років і з 7 ст. до н. е. — лише на 1 рік, 582 до н. е. — вперше 10 архонтів. Посади архонтів походять від поступового відокремлення від царя окремих сторін його влади: архонт-полемарх отримав військову владу; архонт-епонім, за яким називався рік, — судово-адміністративну; архонт-басилевс був жрецем; а також 6 архонтів — були судовими чиновниками.

Комітет громадського порятунку - орган якобінської диктатури у Франції, якому декретом Конвенту від 10 жовтня 1793 р. були передані повноваження вищого виконавчого органу.

Комітет громадської безпеки - орган якобінської диктатури у Франції, на який законом від 4 грудня 1793 р. були покладені каральні та поліцейські функції.

Коміції - народні збори в Римі; існувало три розряди коміцій: куріатні, центуріатні і трибунатні (плебейські і змішані плебейсько-патриціанські).

Коміт - Комит или комес (лат. Comes) — римское (а затем византийское) должностное лицо. Должность комита появилась в IV веке в результате реформ Константина Великого. Комиты были как в сфере гражданского

управления, так и сфере военных дел. Комиты гражданской сферы: Комит личного имущества — лицо, ведавшее личным имуществом императора, доходы с которого шли на государственные нужды. Должность была создана императором Анастасием, передавшим часть доходов от личных императорских имуществ государственной казне. Юстиниан упразднил эту должность. Комит *sacri stabuli* — главный конюший императора; военачальник, ведавший императорскими конюшнями. Комит священных щедрот — чиновник, ведавший государственной казной, главный казначей. Комит частного имущества (*comes rei privatae*) — чиновник, ведавший эксплуатацией и сбором доходов с государственных и частных имуществ императора. Комит федератов — военачальник федератов, подчиненный магистру милитум. Комит доместиков — глава доместиков.

Комиты по военным делам:

Эта должность была выше, чем должность дукса, но младше чем должности магистра пехоты или конницы. Они командовали отдельными легионами. *Notitia Dignitatum* упоминает шесть таких должностей со званиями *vir spectabilis* на западе и два на востоке.

Comes Aegypti — комит, который отвечает за защиту Египта.

Comes Isauriae — комит, отвечающий за защиту Исаврии.

Comes Italiae — комит, отвечающий за защиту Италии.

Comes Africae — комит, отвечающий за защиту римской Африки.

Comes Argentoratensis — комит, отвечающий за защиту части Галлии.

Comes Avernorum — комит, отвечающий за защиту второй части Галлии.

Comes Britanniarum — комит, отвечающий за оборону Британии. Эта должность предположительно исчезла около 410 года, когда римские войска покинули острова навсегда. *Comes Hispaniarum* — комит, отвечающий за защиту Испании.

Комуна - по Конституції у Франції 1958 р. низова адміністративна одиниця (місто чи село), жителі якої обирають свій орган самоврядування- муніципальна рада.

Комендація - (від лат. *Commendo* - довіряю, передаю) - в Західній Європі в період раннього середньовіччя акт передачі себе під заступництво більш

«сильної», могутньої людини. Міг оформляти як відносини васалітету, так і особисту залежність селянина від феодала.

Композиція - у Франкської державі грошова компенсація потерпілому за шкоду, заподіяну злочином. Отримання **К.** було заборонено у Великому ордонансі 1357 року.

Конклав (від лат. Conclave - замкнена кімната) - збори (з 1274 р.) кардиналів, які скликаються після смерті папи римського для обрання нового. Відбувається в ізольованому від зовнішнього світу приміщенні.

Конкордат (від Ср-лат. Concordatum - угода) - договір між папою римським як главою католицької церкви і будь-якою державою; регулює правове становище католицької церкви в даній державі і його відносини з папським престолом. Перший **К.** був укладений в 1122 р. (з німецьким імператором). Найбільш відомі також **К.** з Наполеоном (1801) і урядом Муссоліні (1929).

Копігольд (англ. copyhold - тримання по копії, від copy - копія та hold - тримання) - основна форма феодално-залежного селянського землеволодіння в Англії XV-XVII вв. (найчастіше довічного). Право на **К.** підтверджувалося копією-випискою з протоколу суду манора. Селяни-копігольдери не мали права захисту в судах, розпорядження наділом, несли значні повинності на користь лорда. У 1925 р. юридично скасований.

Конвент - установчі збори, представницький орган, який створюється з метою прийняття або перегляду конституції і на період роботи зосереджують у своїх руках всю повноту влади. Найбільш відомими були Філадельфійський конвент в США (1787 р.) і Національний конвент у Франції (1792-1795 рр..).

Констисторіум - в епоху доміната у Візантійській імперії вищий дорадчий орган при імператорі.

Конституційна хартія - в ряді європейських держав (Франції, Бельгії, Пруссії та ін) конституційний акт, наданий народу королем.

Конституційний суд - найвищий судовий орган ФРН за Основним законом 1949 р.

Консулат - за Конституцією Франції 1799 вищий виконавчий орган, який обирається в складі 3 чоловік строком на 10 років з Першим консулом на чолі.

Консули - вищі посадові особи у республіканському Римі.

Консенсуальний договір — договір, який передбачає згоду сторін з усіх істотних умов. К. д. вважаються укладеними з моменту досягнення згоди сторін. Передача речі, здійснення дій відбуваються з метою виконання їх. Більшість договорів є консенсуальними, наприклад, договір купівлі — продажу, договір підряду, договір комісії та ін. Якщо реальний контракт породжував певні зобов'язання тільки після передачі речі, то консенсуальний договір набував чинності на момент досягнення згоди про предмет договору без виконання якихось додаткових формальностей. Римське право розрізняло чотири види консенсуальних контрактів: купівля-продаж, найм, доручення і товариства.

Континентальний конгрес - представницький орган Північноамериканських колоній (штатів), що діяв в період 1774-1787 рр..

Контрасигнатура - правило, відповідно до якого акт президента чи голови уряду набирає чинності лише після його підписання («скріпи») відповідним міністром, які тим самим беруть на себе відповідальність за даний акт.

Корпоративне право - в США сукупність нормативних актів, що регулюють правовий статус юридичних осіб. Важливою складовою частиною корпоративного права є антитрестове законодавства (Закон Шермана 1890 р., Закон Клайтона 1914 р., Закон Робінсона-Патмена 1936 р.).

_____ (лат. rex, фр. roi, англ. king, нім. König) — титул монарха, зазвичай спадковий, голова королівства. Є різні версії походження слова король. Найбільш розповсюджена з них - що це слово є слов'янською редукцією імені Карла Великого (лат. Carolus Magnus), короля франків та римського кайзера (імператора), засновника Священної Римської Імперії і династії "Каролінгів". Назва король (з прото-германської: kuningaz) стосується оригінального лідера, якого обрали в якості сакрального і військового діяча з дворянської сім'ї, як правило, вважається божественного походження, в язичницькому періоді.

Королівська курія – вищий орган центрального управління в країнах середньовічної Європи, який поєднував в собі функції виконавчого, судового і фінансового органу.

Князь (княгиня) — титул голови феодальної монархії, або будь-якої іншої політичної системи (удільного князівства), великого посадовця чи вельможі у 8—20 століттях. Споконвічно був спадковим титулом у середовищі аристократії, але з кінця 18 століття став даруватися монархом за вислугу як дворянський титул.

Кріптії - каральний захід, який періодично організовувався спартанською рабовласницькою державою для залякування ілотів. Такі заходи служили також для виховання молоді спартіатів. Ось як Плутарх описує кріптії: *«Час від часу влада відправляла вештатися по околицях молодих людей, які вважалися найкмітливішими, давши їм лише короткі мечі і необхідний запас провізії. Вдень вони відпочивали, ховаючись по затишних кутках, а вночі, покинувши свої притулки, вбивали всіх ілотів, яких захоплювали на дорогах. Нерідко вони обходили і поля, вбиваючи найміцніших та сильних ілотів».*

«Криваве законодавство» - закони проти бродяг і жебраків, що видавалися в Англії в кінці XV-XVI ст. Тюдорами. Цими законами вводилися жорстокі покарання для осіб, звинувачених у бродяжництві і в збиранні милостині без дозволу влади. Їх бичували, таврували, віддавали в рабство (на час, а в разі втечі - довічно, при третьому затриманні страчували). Головними жертвами цих репресій були селяни, зігнані із землі.

Курія (лат. curia) — одно из древнейших подразделений римского населения. Согласно традиционным представлениям, Ромул разделил римлян на три трибы, Тиции, Рамны и Луцеры, а каждую из триб — на 10 курий, которые были, в свою очередь, образованы группами семей, или родами (лат. gentes). Таким образом, деление основывалось на родстве, и господствовали при таком устройстве патрицианские роды. Тем не менее не опровергнуто предположение, что каждая курия была связана с определенной местностью, поскольку названия некоторых из них, например Велийская или Форийская, явно на это указывают. Каждая из 30 курий имела по одному голосу в архаической форме народного собрания, куриатных комициях, и, вероятно, в качестве единиц, подчиненных трибам, курии были основой первоначальной организации войска. Как политические и военные подразделения курии были вытеснены позднейшей организацией римских граждан по окружным трибам, так что высшим законодательным органом в Риме сделались центуриатные и трибутные комиции.

Курфюрсти (нім. Kurfursten, букв. - князі-виборці, від Kur - вибір, обрання і Furst - князь) - в «Священної Римської імперії» князі і архієпископи, за якими з XIII в. було закріплено право обрання короля (імператора). Права і особливі привілеї **К.** були визначені у Золотій Булі 1356 р. Колегія **К.** існувала до 1806 р. і була ліквідована разом з імперією.

Кутюми (від фр. Coutume - звичай) - у феодальній Франції правові звичаї окремих провінцій, округів, міст і т.д. На півночі Франції **К.** існували в усній формі, на півдні в якості загального звичаю діяло спрощене римське право,

яке доповнювалося місцевими **К.**, які отримали письмове оформлення. У XIII в. з'явилися перші писані приватні збірки **К.** Остаточо **К.** втратили силу як джерело права з прийняттям Французького цивільного кодексу 1804 р.

Кшатрії («воїни») - в Стародавній Індії представники військової та світської знаті.

Л

Ландрат (Landrat) - 1. в Росії в 1713-1719 рр. радник від дворян повіту при губернаторі, 2. в Німеччині глава місцевого управління; 3. в деяких кантонах Швейцарії - законодавчий орган.

Ландтаг (нім. Landtag, від Land - земля, країна. Tag - збори) - 1. в Середні століття органи станового представництва в німецьких державах, 2. місцеві органи влади в окремих німецьких князівствах XVI-XVII вв.; 3. представницький орган Північнонімецького союзу (існував до утворення в 1871 р. Німецької імперії); 4. парламент Пруссії за Конституцією 1851 р., нижня палата якого обиралася на цензової основі, а верхня (т.зв. «палата панів») - формувалася королем. 5. за конституцією 1919 р. - парламент землі, що входить до складу Німеччини. 6. в ряді сучасних країн (напр., в Австрії) - місцеві представницькі органи.

Латини - спочатку громадяни громад, розташованих в Лаціумі (область в Італії), а з I в. до н.е. - особи, чий правовий статус був обмежений у порівнянні зі статусом квірінов.

Левелери - в Англії в епоху Революції радикальна політична течія, що висувало вимоги скасування монархії і встановлення республіки, проведення низки політичних, соціальних і економічних реформ і т.п.

Легісакційний процес (від лат. legis actio — дія, встановлена законом) — процесуально-правовий акт у давньоримському суспільстві, доступний лише римським громадянам, з певними, урочисто проголошуваними формулами та символічними діями, якими починався судовий спір або виконавче провадження. Засобами legis actio можна було здійснювати тільки домагання, що ґрунтуються на цивільному праві. Будь-яке відхилення від обов'язкових формальностей, що їх спершу знали тільки понтифіки, які ревно охороняли їх, призводило до програшу процесу. Загалом існувало 5 видів legis actio, у тому числі три з них — для позовного провадження: із внесенням процесуальної грошової застави, із символічним накладанням на боржника руки кредитора, із самочинним вилученням кредитором у боржника якоїсь

речі або речей, із вимогою позивача про призначення судді, із вимогою до відповідача у 30-денний строк з'явитися до претора, який призначить суддю. Це був найстаріший вид республіканського судочинства, який існував приблизно до 126 до н. е. Він відзначався обтяжливим формалізмом, складною процедурою, мав яскраво виражений становий характер, був розрахований на досить обмежений господарський оборот. Сам процес складався із двох стадій: перша — у претора, друга — у судді. Претор мав на меті з'ясувати, чи заслуговують спірні відносини судового захисту. При цьому претор не був зв'язаний жодними законами. Якщо, на його думку, заявлена вимога підлягала захисту, то він передавав справу до суду, якщо ні — то відмовляв у наданні позовного захисту. Таким чином, не позов виводився із наявного права, а право виводилось із наданого претором позову. Це був один із способів ефективного розвитку права, оскільки претор, надаючи позов, виходив із потреб і вимог свого часу, надавав захист новим відносинам і відхиляв вимоги, які ґрунтувалися на застарілих законах. На другій стадії процесу спір розглядався суддею, який виносив у справі свій вирок, що не підлягав ні зміні, ні скасуванню.

Легіслатури - в США по Конституції 1787 р. законодавчі органи штатів.

Легітимна монархія - політичний режим, який встановився у Франції після реставрації Бурбонів в 1814 р. і проіснував до 1848 р. Легітимною монархією він називався тому, що права і повноваження короля були регламентовані в Конституційних хартіях 1814 р. і 1830 р.

Лен (нім. Lehn) - в середньовічній Німеччині земельне володіння (або інше джерело доходу), подароване верховним правителем (сюзереном) будь-якій особі (васалу) на умовах виконання військової або адміністративної служби. Спочатку Л. надавався на певний термін. З XII в. був, як правило, спадковим даруванням (феодом). В ході ленних пожалувань остаточно склалася ієрархічна система феодального землеволодіння в Німеччині. Нерідко терміном Л. іменуються також аналогічні форми феодального землеволодіння в інших країнах.

Ленне право - право, що визначало відносини між васалом і сюзереном. У німецькій середньовічній правовій системі Л.П. представляло відокремлений комплекс правових норм, що стосувався вищого феодального стану (існувало поряд із земським, міським і канонічним правом).

Лізгольдери - в Англії орендарі будинків або квартир за договором майнового найму.

Літи - напіввільне населення у німецьких племен франків і саксів (у лангобардів їм відповідали альдії, у англо-саксів - лети). Займали проміжне положення між вільними общинниками і рабами. У процесі формування феодальних відносин вливалися в клас феодально-залежного селянства. Полусвободный слой населения у герм. племен; фигурируют во мн. Варварских правдах (Салической, Рипуарской, Саксонской, Тюрингской, Фризской; в Лангобардских законах - под термином альдии; у англо-саксов им соответствовали леты). Занимали промежуточное положение между свободными общинниками и рабами. В отличие от рабов, Л. могли иметь землю, скот, собственный инвентарь (некоторые имели даже рабов, что отражало имуществ. расслоение внутри Л.), вступать в имуществ. сделки с разрешения господина и др. Л. значительно отличались и от свободных: они находились почти в полной личной зависимости от господина, их вергельд был равен половине вергельда свободного, их держания были обложены небольшим оброком. Этот слой произошел еще в дофеод. период (по-видимому, при переходе от родовой общины к земледельческой) в результате имуществ. расслоения в среде свободных чл. племени (объяснение происхождения Л. преим. в результате завоеваний, распространенное в бурж. историографии, сов. историками отвергается). В процессе феодализации в положение Л. попадала часть прежде свободных общинников, а зависимость Л. приобретала феод. характер - Л. стали составной частью формировавшегося класса феод.-зависимого крестьянства. Из Л. произошли саксонские феод.-зависимые латы.

Літеральні контракти – це договори, які укладалися письмово (litterae — письмо; libra — літера; litteris fit obligatio — зобов'язання, що виникало внаслідок запису, письма). Письмові договори не мали широкого поширення у Стародавньому Римі, оскільки письменним було лише вузьке коло населення. Найдавнішою формою письмових договорів були записи у прибутково-видаткових книгах. Для римлян взагалі була характерною ретельність ведення господарських справ. Письмовий контракт укладався у формі запису в прибутково-во-видатковій книзі. Однак порядок здійснення таких записів нам невідомий. Припускають, що кредитор робив відповідний запис у своїй книзі про видачу боржнику певної суми грошей на сторінці «Видатки». Боржник зобов'язаний був зробити такий запис у своїй книзі на сторінці «Прибуток». Записи робилися на основі досягнутої угоди, без якої договір неможливий. За літеральною формою могли укладатися будь-які договори. За цією формою часто укладалась новація. Записи в прибутково-видаткових книгах кредитора могли бути односторонніми, без матеріальної

основи договору. Крім того, якщо запис робився на основі вже чинного договору, це не виключало подвійного стягнення з боржника. Недобросовісний кредитор у таких випадках міг вимагати оплати неіснуючого боргу чи на основі двох договорів, чи раніше укладеного, а потім оформленого в прибутково-видатковій книзі. Іншими словами, літеральний договір у формі запису в прибутково-видаткових книгах не виключав зловживань з боку кредитора. Тому в класичний період ця форма договору поступово втратила своє значення, поступившись простішим і доступнішим формам літеральних контрактів. Одна з форм літерального контракту, яку претори широко практикували в класичний період, був синграф — фіксований у письмовому документі факт передачі кредитором певної суми грошей боржникові. Він складався від імені третьої особи, підписувався боржником і свідками, що були присутні при цьому. Однак процедура складання синграфу була обтяжливою і надто формалізованою: вимагалась присутність свідків, сторони змушені були повідомляти свідкам зміст договору, що не завжди відповідало їхнім інтересам. Внаслідок цього в період домінування синграфи поступово втрачають своє значення, а замість них з'являється інша форма літерального контракту — *hirograf*. *Хірограф* — це боргова розписка, що складалася від імені першої особи боржником і підписувалася ним.

Лицар, рицар (пол. *rycerz*, від нім. *Ritter*, «вершник»; лат. *miles, caballarius*, фр. *chevalier*, англ. *knight*, італ. *cavaliere*) — середньовічний шляхетський титул в Європі. Лицарство виникло у франків в зв'язку з переходом у VIII ст. від народного пішого війська до кінного війська васалів. Піддавшись впливу церкви та поезії, воно виробило моральний та естетичний ідеал воїна, а в епоху Хрестових походів, під впливом виниклих тоді духовно-лицарських орденів, замкнувся у спадкову аристократію, що усвідомлювало себе міжнародним військовим орденом. Посилення державної влади, перевага піхоти над кіннотою, винахід вогнепальної зброї та створення постійного війська до кінця Середньовіччя перетворили феодальне лицарство в політичний стан титулованої знаті.

_____ (греч. *λογοθέτης*, лат. *logotheta*, італ. *logoteta*, рум. *logofăt*; от *λόγος* — здесь: постановление, приказание, счёт, отчёт и *θέτης* — кладущий, налагающий) — высший чиновник (аудитор, канцлер и т. п.) царской или патриаршей канцелярии в Византии, а затем и в некоторых Восточных Церквях. Церковный логофет был хранителем патриаршей печати, заведовавший патриаршей канцелярией и её архивом; на нём же лежала денежная отчётность по патриархии; он часто состоял членом патриаршего

суда. Их обязанности описывает Георгий Кодин в «De officialibus palatii Constantinopolitani etc». Гражданские логофеты отвечали за различные отрасли государственных расходов: логофет частных имуществ, логофет секретов, логофет стада, логофет воинского казначейства, логофет почты. Великий логофет заведовал государственным казначейством.

Лоялісти (англ. *loyalist* — «вірнопідданий», «монархіст», від англ. *loyal* — «вірний», «лояльний») — колоністи, які проживали в англійських колоніях Північної Америки і під час Війни за незалежність 1775-1783 рр. відстоювали інтереси метрополії. В основному це були крупні землевласники, плантатори-рабовласники, торговці, королівські чиновники, англіканське духовенство. Лоялісти виступали за збереження північноамериканських колоній у складі Великобританії. Вони служили в англійській армії, всіляко чинили спротив самовиголошеній місцевій владі аж до заколотів і саботажу. По закінченню війни близько 100 тисяч лоялістів війни около 100 тисяч лоялистов емігрували, в основному в Канаду і на Багами, де отримали, як винагороду за вірність короні, земельні ділянки.

Лугаль - правитель і верховний жрець міста - держави в Стародавній Месопотамії.

М

Магістрати - посадові особи в Римі, які здійснювали виконавчу владу; розрізнялися ординарні магістрати (консули, претори, еділи, квестори тощо) і магістрати екстраординарні (диктатор, начальник кінноти, консул, тріумвіри, децемвіри).

Магдебурзьке право - одна з найбільш відомих систем середньовічного міського права. Склалося в XIII в. в німецькому м. Магдебурзі й було запозичено кількома десятками інших європейських міст. Юридично закріпило права і свободи городян, їх право самоврядування.

Магнат (від пізнього латинського слова *magnas* — велика людина, безпосередньо від лат. *magnus* — великий) — вельможа, можновладець, князь або інша людина високого соціального стану, високого шляхетського походження чи дуже багата(великий землевласник, представник родової й багатой знаті). У середньовіччі термін часто використовується, щоб відрізнити вищих територіальних землевласників і воєначальників як

наприклад графи, герцоги, князі і територіальні принци від титулу барона. У середньовічній шляхетській республіці Речі Посполитій магнатами називалися духовні і світські сенатори або державні радники (радні пани) і знатне шляхетство. В Угорщині так звали представників знатних дворянських родів, князів, графів і баронів, які, згідно з Конституцією, мали спадкове право на участь в представництві і збиралися в особливій палаті (стіл магнатів, високий стіл).

Майорат (від лат. Major - старший) - в цивільному праві форма спадкування нерухомості (перш за все земельної власності), при якій вона повністю переходить до старшого із спадкоємців.

Мажоритарна виборча система - система обрання представницьких органів і виборних посадових осіб, відповідно до якої виборчий мандат віддається кандидату, за якого подано більшість голосів виборців.

Мажордом (майордом) або палатний мер (лат. major domus - старший по двору, фр. maître du palais) - старший сановник королівського палацу у Франції під час правління династії Меровінгів. У зв'язку з ослабленням королівської влади династії Меровінгів в середині VII ст. посада мажордома набула особливої сили. Важко визначити первісне значення цієї посади. Думка (Луден), що мажордоми завідували королівським майном, роздачею бенефіціїв та ленів дружинникам, відкинута, тому що при Меровінгах не було роздачі земель в умовне володіння. Мажордомів називають іноді Subregulus; звідси мажордом, за іншою думку (Цінкейзен), — начальник королівського двору, заміняв короля під час його відсутності. Найвірогідніше, що мажордом був виконувачем обов'язків колишнього сенешаля, який завідував всіма королівськими чиновниками і палацовим господарством («міністр двору»). Поступово посада сенешаля отримала велике значення, і він став називатися majordomus regiae. Мажордом завідував вже не тільки придворною службою, але керував маєтками короля, зосереджував у своїх руках військову й адміністративну владу, виконував судові функції і став главою держави, усунувши королів. Посада мажордома, яка спочатку повністю залежала від короля, стає прерогативою могутньої аристократії, що вибирає мажордома зі свого середовища. Мажордами стали впливовими ще за Хлотара II і особливо за його сина Дагоберта I (628—638). Особливо відоме прізвище австразійських палатних мерів (Арнульфінги або Піпініди), родоначальником якої був Арнульф, єпископ Мецький. Разом з Піпіном Ланденським він управляв Австразією при Хлотарі II. Син Піпіна, Грімоальд (639—658), вже задумав оголосити королем Австразії свого сина,

але передчасна спроба не мала успіху. Піпін Герістальський, розумний і хоробрий мажордом, розбив у 687 нейстрійського мажордома Берхера у (битві при Тетрі); влада в Нейстрії та Бургундії перейшла до його рук, а посада мажордома стала спадковою, і Піпін прийняв титул *dux et princeps Francorum*. Роль короля стала мізерною, він був зовсім усунений від справ. У хроніках того часу була навіть формула: «*Regnante rege, gubernante majore domus*». Карл Мартелл став єдиним мажордомом і князем франків і навіть не вважав за потрібне заміщати померлого Меровінга новим королем. Його син Піпін Короткий ув'язнив у монастир останнього Меровінга, Хільдеріка III (751), був проголошений королем і помазаний папою Захарієм на престол. З нього почалась династія Каролінгів.

Мандати - розпорядження імператора, адресовані намісникам провінцій і встановлювали коло повноважень намісника.

Манор - в Англії назва основної одиниці феодального господарства; сукупність земельних володінь феодала, які розташовувалися, як правило, черезсмужне, окремими ділянками серед земель інших власників.

Мантрини - радники раджі, що входили в мантріпаршіад.

Мантріпаршіад - в Стародавній Індії рада при правителі держави.

Манципація - (лат., від *передаю у власність*) у римському праві спосіб передачі права власності в присутності свідків; урочисте введення у володіння.

Маркграф (нім. *Markgraf*, букв. - Граф марки) - правитель прикордонного округу - марки у Франкської державі в VIII-IX вв. У середньовічній Німеччині **М.** - володар князівства (маркграфства).

Маркіз (фр. *marquis*) - 1. в імперії Каролінгів те саме, що маркграф; 2. в середньовічній Франції та Італії (з X ст.) великий феодал, на ієрархічній драбині знаходився між герцогом і графом; 3. спадковий дворянський титул в ряді західноєвропейських держав (Франції, Італії, Іспанії).

Маршал - це слово має коріння у стародавній німецькій мові, де комбінація слів *marh* «кінь» та *scalc* «слуга» означали спочатку конюха. У Франції це слово спочатку означало сторож коней, або конюх (фр. *maréchal* і понині означає коваля підків). Пізніше, коли посада маршала ставала більш значимою, вони ставали членами королівських дворів Європи. В деяких країнах це звання почало використовуватися для позначення найвищих військових титулів. До головного воєначальника титул маршала був вперше

застосований Тевтонським Орденom; звідси з'явилося найменування фельдмаршала, спочатку для полковників кавалерії.

Махр - в сімейному законодавстві, заснованому на мусульманському праві, шлюбний викуп, який сплачується чоловіком. Дружина отримує право на **М.** відразу ж після укладення шлюбного договору, навіть якщо вона до цього від нього відмовилася.

Метеки - в древніх Афінах іноземці, особисто вільні, але не мали політичних прав і платили щорічний податок.

Міністр - президент - глава уряду Пруссії за Конституцією 1851 року. Міністр-президент призначався королем і ніс відповідальність тільки перед ним.

«Мимовільні зобов'язання» - в афінському праві - зобов'язання із заподіяння шкоди.

Місдімінор (англ. *misdemeanour*) - в кримінальному праві Англії категорія найменш небезпечних злочинів, які межують з адміністративними правопорушеннями. У XIV в. до **М.** відносились злочини, що зачіпали інтереси приватних осіб, але не корони. За **М.** не могли бути призначені смертна кара і конфіскація майна.

Муниципальна рада - за Конституцією Франції 1958 р. орган самоврядування комуни, який обирається населенням.

Муниципії - самоврядні міські громади в Римській державі.

Мусульманське право - одна з основних правових систем (правових сімей) сучасності; комплекс соціальних норм, фундаментом і головною складовою частиною якого є релігійні встановлення і приписи ісламу, а також органічно пов'язані з ними, проіняті релігійним духом, моральні і юридичні норми. Як і інші системи релігійного права, **М.п.** є не територіальним, а персональним, тобто поширюється тільки на членів мусульманської громади. Джерела **М.п.** - Коран, сунна, іджма, кіяс, урф (адат). **М.п.** виникло в VII ст. і зберігає свої колишні позиції лише в окремих країнах (Саудівська Аравія, Оман, ОАЕ). У більшості мусульманських країн **М.п.** в даний час складає лише частина правової системи, регулюючи головним чином питання «особистого статусу» (правосуб'єктність, шлюб, спадкування, заповіт).

Мушкенум («падаючий ниць») - непривілейовані вільні общинники і дрібні царські службовці в Вавилонії, які не мали землі і знаходилися в особистій залежності від авілумів.

Н

Нантський едикт 1598 року — указ короля Франції Генріха IV від 13 квітня 1598, який дарував французьким гугенотам (протестантам) певні права. За цим указом протестанти отримували право на свободу совісті, поновлювалися їхні громадянські права, включно з правом обіймати будь-яку державну посаду і подавати скарги безпосередньо королю. Едикт поклав кінець релігійній війні у Франції. Виконання едикту гарантувалося шляхом передачі в самоуправління протестантів 150 фортець а також фінансуванням з королівських скарбниць.

Навкрарія - в Афінах VIII-VI ст. до н.е. очолюваний пританом територіальний округ, жителі якого повинні були на свої кошти спорядити один військовий корабль.

Національні збори - за Конституцією Франції 1848 р. вищий законодавчий орган, який обирається строком на 3 роки на основі загального виборчого права.

Надзвичайне законодавство - в Німеччині комплекс актів, які приймалися Рейхстагом в 1930-1934 рр.. Надзвичайне законодавство призвело до згортання демократичної системи Веймарської республіки і передачі влади НСРПГ.

Народні збори — агора. Це збори всього дорослого чоловічого населення роду, фратрії чи філи. їх скликали базилевс чи рада старійшин в міру потреби, здебільшого для розв'язання найважливіших проблем війни і миру, про хід військових подій, з приводу епідемій, стихійних лих та ін. Кожен громадянин міг виступити на зборах, беручи в руки спеціальний жезл, — знак того, що він виконуватиме публічну функцію. Голосування не було, а волю свою народ висловлював криком. Отже, базилевс чи рада старійшин або вмілі оратори могли легко повести за собою маси. Збори повинні були закінчуватися до заходу сонця.

Народний трибун - посадовець, згідно з римською традицією з 494 р. що до н. е. щорічно обиралося з плебеїв на зборах за трибами. Посада народних трибунів була введена для захисту прав плебеїв від свавілля патриціанських магистратів. У період пізньої республіки щорічно вибирали 10 трибунів.

Якийсь час в IV столітті вибиралися так звані трибуни з консульською владою, які заміняли консулів (їх могло бути не два, як консулів одночасно, а більш, наприклад, чотири), що з'явилося поступкою патриціату плебейству. Надалі, коли плебеї дістали доступ до всіх магістратів, необхідність в таких трибунах відпала. Трибуни мали право накладати вето на розпорядження або ухвали будь-якого магістрату (окрім диктатора і цензора) і сенату, заарештовувати і засуджувати до штрафу магістратів (окрім диктатора) і пересічних громадян, скликати збори плебеїв, засідання трибутних коміцій і сенату і головувати на них, видавати едикти і пропонувати законопроекти. Особа народного трибуна вважалася недоторканною. Народні трибуни були зобов'язані постійно тримати двері будинку відкритими для громадян, що потребують захисту, і не могли покидати Рим більш ніж на добу. Їх влада була обмежена міською межею Риму. Вищий підйом римської демократії пов'язаний з діяльністю народних трибунів Тіберія і Гая Гракхів. Зі встановленням імперії інститут народних трибунів втратив самостійне значення, але продовжував існувати у формі «трибунської влади» імператора. Гай Юлій Цезар став першим довічним трибуном, що забезпечувало йому особисту недоторканність. Октавіан Август, Тіберій і подальші принцепси також приймали довічну трибунську владу. Народний трибунат проіснував до III століття.

Начальник кінноти - помічник і заступник диктатора; в епоху доміната-заступник префекта.

Неджес («маленькі») - в Стародавньому Єгипті дрібні вільні землевласники, що мали власне господарство і володіли низкою привілеїв.

Нексум (пехум) - одна з найдавніших форм позики в давньоримському суспільстві, відомий ще до Законів XII таблиць. Джерела визначають нексум як правочин, що укладався у формі особливого ритуалу з допомогою куска міді і терезів. За старих часів дану мідь зважували на терезах і таким чином визначали вартість речі, яку кредитор передавав боржнику в особливо урочистій формі. Точна формула нексуму до нас не дійшла. За джерелами, вона була приблизно такою: «Сто асів, які даю я тобі в цій урочистій формі за допомогою міді і терезів, ти повинен через рік мені повернути». Якщо боржник своєчасно виконував своє зобов'язання, то здійснювали протилежний акт для його погашення: вчинювали той же ритуал з проголошенням зворотної формули, про що нам повідомляє Гай: «Присутні при цьому ритуалі не менше п'яти свідків і вагар. Потім той, хто звільняється від боргу, повинен проголосити такі слова: «Оскільки мені присудили дати

тобі стільки-то тисяч, то я, заради цього, проголошую себе вільним від тебе шляхом цього мідного металу і терезів, оскільки я сплатив тобі ці гроші, перші й останні, відповідно до обов'язкового Закону (XII таблиць)». Потім він торкався монетою до терезів і передавав її до рук того, ким звільнявся, ніби в сплату». Зобов'язання, що виникали з правочину нексум, позначалися особливо суворими наслідками.

Немху - в Стародавньому Єгипті представники привілейованих професійних груп, соціально-юридичний статус і обсяг привілеїв яких визначалися на розсуд царської адміністрації.

Нобілі – представники вищої служилої знаті у Стародавньому Римі.

Новий курс - в США система правових, політичних та економічних заходів, що здійснювалися в 1933-1939 рр. адміністрацією Ф.Рузвельта і була спрямована на подолання наслідків Великої депресії 1929-1933 рр..

Ном - в Стародавньому Єгипті об'єднання декількох громад з метою спільної обробки землі, що володіло рядом ознак протодержави (територія, політичний центр, органи влади тощо).

Номарх - правитель нома, а з часом намісник провінції, на які була поділена територія давньоєгипетської держави. призначався фараоном.

Номос - закон, нормативний акт вищої юридичної сили, ухвалювався афінськими народними зборами і гелією в особливому порядку з найбільш важливих питань.

_____ (греч. Νομοκανών — *закон-правило*) візантійські збірники церковних правил та імператорських указів щодо церкви, складені в VI—VII ст.ст. Найдавніший з номоканонів приписують Йоанну III Схоластику, константинопольському патріарху VI ст. Відомий також сербський номоканон Святого Савви, так зване сербське Законоправило. Одна з редакцій «Номоканона» була покладена в основу давньоруської «Кормчої книги» (XIII ст.) – основного джерела церковного права в середньовічній Русі.

О

Ордонанс (фр. *ordonnance*) — указ короля у Франції. До революції 1789 року ордонанси мали силу закону.

Особи «свого права» (*personae sui iuris*) - в римському приватному праві суб'єкти, що володіють повною правоздатністю; до осіб «свого права»

відносилися до домовладки, а також всі ті, хто не перебував у чужій батьківській владі.

Особи «чужого права» (personae alieni iuris) - в римському приватному праві - суб'єкти, що перебувають у владі домовладки і не володіють правоздатністю.

Омаж - (фр. homage, від homme - людина, в значенні васал) - в Західній Європі періоду середньовіччя особлива символічна церемонія оформлення васального договору (див. Васал). Із зовнішнього боку **О.** виглядав наступним чином: уклінна, беззбройна, з непокритою головою людина вкладала з'єднані долоні в руки сеньйора з проханням прийняти його в васали. Сеньйор піднімав його, і вони обмінювалися поцілунками. З XI в. **О.** супроводжувався, як правило, передачею васалу земельного феоду (лену).

Октруа (octrois) - в Середні віки внутрішні податки, що стягувалися при ввезенні товарів на феодальні, міські території. **О.** називалися також і привілеї монопольних торговельних компаній XVI-XVIII вв. У XIX в. скасовані в більшості країн в результаті створення єдиного внутрішнього ринку.

Органічні закони - у Франції законодавчі акти, що містять у собі поправки до Конституції, прийняті в порядку, обумовленому Конституцією.

Ордалія - судовий поєдинок, випробування, що служить засобом доведення правоти учасника звинувачувально-змагального процесу.

Основний закон ФРН (нім. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland) - конституція Німеччини, в якій закріплені основи правової та політичної системи країни. Особливе значення в Основному законі країни, яка пережила досвід націонал-соціалізму, придбали основні громадянські права. Основний закон ФРН набув чинності 24 травня 1949 тільки на території західних окупаційних зон, і спочатку передбачався його тимчасовий характер: очікувалося, що радянська зона окупації Німеччини незабаром об'єднається з іншими, чим і пояснюється така назва конституції. В Основний закон ФРН в 1949 р. були інкорпоровані статті 136, 137, 138, 139 і 141 Веймарської конституції, які діють до теперішнього часу. Інші норми Веймарської конституції, не суперечили Основному закону, діяли в якості звичайного права ФРН до 60-х років. У 1957 році до складу ФРН на правах землі увійшов Саар, і Основний закон став діяти і там. Територія Західного Берліна увійшла до Федеративної Республіки одночасно зі східними землями. Об'єднання країни відбулося лише 3 жовтня 1990 року, і з цього року

Основний закон ФРН став конституцією всього німецького народу. Преамбула Закону містила вказівку на його тимчасовий характер до об'єднання Німеччини і прийняття нової Конституції. Конституційна комісія, яка приступила до роботи після приєднання НДР до ФРН у 1990 році, дійшла висновку про те, що необхідність прийняття нової конституції відсутня, і положення про тимчасовий характер Основного закону було видалено з преамбули.

Остракізм - в Стародавніх Афінах і деяких інших давньогрецьких полісах вигнання за рішенням народних зборів за межі поліса строком на 10 років осіб, які становлять небезпеку для державного ладу.

Охоронний сенат - за Конституцією Франції 1799 верхня палата парламенту, на яку були покладені повноваження по здійсненню контролю за відповідністю прийнятих законодавчих актів Конституції.

П

Палата депутатів - відповідно до Хартії 1814 р. нижня палата парламенту Франції, обирається на цензової основі з числа осіб, які досягли 40 років.

Палата перів - відповідно до Хартії 1814 р. верхня палата парламенту Франції, склад якої призначався королем; членство в Палаті перів було довічним і спадковим.

Панування права (the rule of law) - в англосаксонському праві доктрина, яка є еквівалентом концепції правової держави (Rechtsstaat) в країнах континентальної Європи. Відповідно до доктрини the rule of law пріоритетним значенням володіє «ідея права», що стоїть вище будь-якого закону (і реалізує себе в актах безпосереднього правозастосування, насамперед у прецеденті).

Пандекты — сборники, содержащие полное изложение материалов, относящихся к какому-л. вопросу. Свод решений древних римских юристов, имевших силу закона

Пандектна система - один із способів систематизації приватноправових норм, що склалися у світовій практиці (поряд з інституціональним) на основі структури «Дигест» Юстиніана. Полягає в тому, що норми цивільного кодексу поділяються на загальну та особливу, або спеціальну, частини. До загального розділу включаються норми, що регулюють відповідно загальні питання (об'єкти і суб'єкти права, правоздатність, дієздатність, підстави

виникнення і припинення правовідносин). За **П.с.** побудовано Німецьке цивільне уложення 1896 р.

Партикуляризм (від лат. *particula* - невелика частина, лат. *particularis* — частковий). Партикуляризм як термін широко використовується в історичній літературі, особливо по відношенню до середніх віків и означає політичну роздробленність, характерну для певного періоду розвитку феодальної держави, Феодальні сеньйори і міста прагнули набути максимально можливої політичної, адміністративної і судової самостійності. Класичним прикладом цих процесів є майже вся історія Священної Римської імперії.

Патриції (лат., від батько) має два значення:

1. Родова аристократія в Стародавньому Римі, яка тримала в своїх руках громадські землі, всю повноту влади і протиставляла себе плебеям.
2. За середньовіччя в більшості країн Західної Європи особи, які належали до міської аристократії.

Північно-Німецький союз - об'єднання 28 німецьких держав під егідою Пруссії, створене в 1866 р. Вищим представницьким органом Північно-Німецького союзу був Загальносоюзний рейхстаг, а головою - президент Союзу, яким був прусський король.

Пандектне право - римське приватне право, що діяло в зміненому вигляді на території Німеччини XIV-XVI ст. Свою назву отримало по головній частині Зводу Юстиніана - Пандект, або дигест. З введенням у 1900 р. Німецького цивільного уложення припинило існування, хоча багато його положень були сприйняті новим цивільним правом.

Пандекти (лат. *Pandectae*, від гр. *Pandektes* - всеосяжний) - в Стародавньому Римі твори найбільш відомих юристів, побудовані у вигляді коротких витягів із законів та робіт попередніх авторів. Широку популярність здобули **П.**, що склали другу частину Кодифікації Юстиніана (найбільш поширена назва-дигести). **П.** розглядалися як збірники чинного права і як підручники.

Паризький парламент - вищий судовий орган Франції старого порядку. З XV століття - найбільш значущий серед **провінційних парламентів**, що створювалися за його образом і подобою в різних регіонах країни. Парламент виріс з королівської ради. При перших Капетингах це було неформальне зібрання васалів і прелатів короля, на яких розбиралися поточні політичні та правові питання. У XII столітті склад суду поповнюють професійні юристи. Монарх все частіше делегує свої судові повноваження

цьому органу. На сесіях, або дебатах також розбиралися скарги на дії бальї - королівських представників на місцях.

Пентакосіомедімни - після цензової реформи Солона вищий майновий клас населення Аттики, річний дохід яких дорівнював 500 медимнам збіжжя.

Переґріни - в Стародавньому Римі чужоземці, які не мали політичних і громадянських прав. Указом імператора Каракалли від 212 р. всім переґрінам були надані права римського громадянства.

Перієкі - жителі гірських областей Лаконики, особисто вільні, але не мали громадянських і політичних прав.

_____ - незнатне вільне населення Стародавнього Риму, яке не входило в родові общини і не мало права на землю, а також політичних прав на відміну від патриціїв. Спочатку тільки патриції становили «Римський народ». Плебеї не могли брати шлюб з патриціями, їх не обирали на громадські посади, вони не отримували своєї частки землі під час поділу захоплених територій їх не включалося в триби, тобто вони не могли входити до складу давніх родів і вважатися «римським народом»

Плебейські трибуни - спеціальні посадові особи, що обиралися народними зборами для захисту інтересів плебсу.

Позитивне право (від лат. posit - покласти) — термін теорії права, який означає право, визначене законодавством у рамках конкретної правової системи, тобто право, чинне в даному суспільстві. Позитивне право протиставляється теоретичній концепції природного права, як права, визначеного самою природою. Це є штучне право, що виходить від держави і суспільства, виражено в писаних нормах, міститься в нормативно-правових документах: законах, судових прецедентах, актах виконавчої влади.

Поліс (грец. πόλις, лат. Civitas) - цивільна громада в Древній Греції і Древньому Римі, місто - держава.

Потестас - сукупність адміністративних повноважень магістрату.

Постґлосатори - в Середні віки італійські та французькі юристи, що займалися тлумаченням норм і уривків з Зводу Юстиніана, що були в роботах глосаторів. **П.** називають також коментаторами, оскільки вони вивчали римське право не в джерелах, а по глосам (коментарям), і консіліаторами, оскільки одним з видів їх діяльності була дача консультацій - consilia - з юридичних питань, де потрібно було узгодити думки та правові

джерела. Діяльність **П.** зіграла величезну роль в процесі рецепції римського права.

Право «мертвої руки» - у феодальній Франції перехід майна селянина після його смерті сеньйору.

Право першої ночі (лат. jus primae noctis) - одна з середньовічних феодальних повинностей, яка полягала в тому, що сеньйор проводив з нареченої свого селянина першу шлюбну ніч. У міру зростання опору селян і заміни натуральних повинностей грошовими **П.п.н.** було замінено грошовим викупом.

Право справедливості - в англо-американській правовій системі частина прецедентного права, що складалася з рішень англійського суду канцлера, який існував з XV до кінця XIX ст. При необхідності вийти за жорсткі рамки закритої системи сформованих в загальному праві прецедентів канцлер давав своє рішення питання, яке вважалося не юридичним, оскільки приймалося поза рамками загального права, але відповідало вимогам справедливості. Лордом-канцлером використовувалися принципи канонічного і римського права, що допомагало подолати багато застарілих норм загального права. У результаті судової реформи 1873-1875 рр. в Англії відбулося формальне злиття **П.с.** із загальним правом. Однак і понині **П.с.** регулює деякі інститути права власності та договірної права, зокрема довірчу власність, відшкодування шкоди, а також примушування до виконання договірних зобов'язань в натурі, тобто реального виконання.

Прекарій (від лат. Precarium - прохання, ділянка, яка надана за проханням) - одна з форм закабалення вільних селян у Франкської державі. Існувало три форми **П.**: 1. «**П. даний**» - своєрідна форма оренди землі; 2. «**П. відшкодований**» - повернення своєї ділянки як результат застави землі в забезпечення боргу, 3. «**П. подарований**» - отримання свого наділу в якості тримання від феодала.

_____ — у католицькій та англіканській церквах — почесний титул, який застосовувався до представників вищого духовенства - кардинала, архієпископа, єпископа тощо.

Прерогатива - виключне право, що належить якомусь державному органу або посадовій особі.

Пресвітеріани - релігійно-політична течія в Англії в епоху буржуазної революції, основною вимогою яких бул реформа англіканської церкви

(створення округів на чолі з пресвітерами по кальвіністського зразком) і встановлення конституційної монархії з сильною владою короля. Пресвітеріани були провідною політичною силою на першому етапі Англійської революції в 1640-1648 рр., коли вони мали більшість місць у Парламенті.

Претор (лат. praetor, від лат. praeire — йти попереду, очолювати) — державна посада в Стародавньому Римі. В ході історичного розвитку Стародавнього Риму зміст і функції цієї посади мінялися. В період ранньої римської республіки (після скасування царства) преторами іменували два вищі магістрати — консулів і диктаторів. У 367 до н. е., з часу законів Ліцинія і Секстія (Leges Licinia Sextiae), верховний посадовець став іменуватися консулом, а терміном «претор» став позначати наступну після консула посаду, при цьому його основною компетенцією стало здійснення міського правосуддя у цивільних справах. У відсутність консула преторові належала вища влада. З 242 до н.е. стали обиратися два претори — міський претор (Praetor urbanus), що видав судовими процесами між римськими громадянами, і претор для ведення справ між римськими громадянами і чужоземцями або між самими чужоземцями (Praetor peregrinus). Установа римських провінцій привела до появи інших посад преторів — з 227 до н.е. в Сіцилії і Сардинії, а з 197 до н.е. — в обох іспанських провінціях. При Суллі число преторів збільшилося до восьми, при Цезарі — до шістнадцяти, а за часів Імперії — до вісімнадцяти. За часів Імперії посади преторів вже втратили минуле значення, але служили необхідним ступенем для заміщення цілого ряду вищих адміністративних постів і офіцерських посад на шляху до сенаторської посади. У епоху Імперії преторами називалися також вищі посадовці в містах.

Префект преторія - начальник особистої імператорської варти в Римі (т.зв. преторіанської гвардії), який був одним з вищих посадових осіб в імператорському апараті.

Префект провінції - намісник імператорської провінції, призначався принце псом.

Префектура - одна з чотирьох частин, на які з кінця III в. н.е. ділилася римська імперія.

Прецедентне і статутне право - дві основні підсистеми національних правових систем, що входять в англо-саксонську правову сім'ю. Історично прецедентне право склалося у Великобританії на основі злиття «загального

права» і «права справедливості». Основним джерелом прецедентного права є прецедент, тоді як в основі статутного права лежать закони, з якими прецедент має рівну юридичну силу.

Принцепс (означає «перший») - титул імператора в Римській державі I-III ст. до н.е. Це постійна посада, яка фактично переходила в спадщину в межах імператорської родини. Принцепс має вищу військову владу, а також одночасно є консулом, цензором, народним ьтрибуном, великим понтифіком, носить титул Августа і «батька вітчизни».

Природне право (лат. *lex naturalis*) — в теорії права — теоретична доктрина, за якою головним джерелом права є сама природа, а не воля законодавця. [1] Також термін визначає і само право, задане природою. Людині природні права належать від народження, вони закладені в самій її сутності й однакові для всіх. Природне право протилежне позитивному праву, визначеному законодавством у рамках правової системи конкретної держави. Природне право — це висхідні принципи, на основі яких приймаються чинні норми і на підставі котрих здійснюється їхнє оцінювання. Це відбувається з урахуванням ієрархії цінностей, яку подає філософія, вирішуючи питання про ставлення людини до оточення, в тому числі й ціннісне. Норми природного права, маючи максимально широке, універсальне значення, адресовані до всіх без винятку правоздатних суб'єктів і закликають дотримуватись закріплених у них приписів, тому що останні відповідають вимогам вищої, абсолютної справедливості. Поняття природного права є теоретично доктриною, яка використовується для критики конкретного позитивного права, визначеного законодавцем. Відповідно до теорії соціального натуралізму (О.М.Костенко) "природне право - це правила відносин між людьми у суспільстві, що випливають із законів соціальної природи".

Пританії - в Афінах комісії, з яких складалася Рада 500 і які в порядку черговості виконували функції Ради.

Проконсули - в республіканському Римі намісники провінцій, в імператорську епоху намісники сенатських провінцій, призначалися сенатом

Прокуліанці - юридична школа в Римській імперії, заснована в I в. н.е. учнем Антістія Лабейона Прокулом.

Пролетарії (*proletarius civis*) — это римские граждане, по системе Сервия Туллия (центуриатной системе) стоявшие по имущественному цензу ниже граждан V класса, то есть с имуществом менее, чем в 10000 ассов (по другим

данным — менее чем в 1500 ассов). Такое их название в обществе объяснялось тем, что единственное значение пролетариев для государства выражалось в производстве потомства — будущих граждан Рима. Как писал Тойнби, в Древнем Риме при проведении переписи населения те люди, у которых не было собственности, в графе об имуществе писали — «дети» (пролес). Отсюда и возникло их название — «пролетарии». Это была беднейшая часть народа (пауперы). Другое их обозначение было *capite censi*, то есть в списках граждан они фигурировали с обозначением только их частноправовой самостоятельности (*caput*). Первоначально пролетарии были свободны от военной службы и податей, однако, позднее они в случае необходимости зачислялись в войска, преимущественно во флот. Для несения ими военной службы был установлен особый ценз, сперва в 4000 ассов, с 281 г. — в 1500, а когда цензоры стали налагать подушный налог (*tributum*) и на пролетариев, минимум имущества для взимания подати и отправления военной службы был определен в 375 ассов. Комплектация римского войска из пролетариев стало обычным делом со времён Мария. В случае поступления на военную службу пролетарий получал от государства оружие — щит и меч. Участие пролетариев в государственной жизни было весьма ограничено: они составляли при подаче голосов в комициях всего одну центурию из 193, учрежденных Сервием Туллем. Многие пролетарии в поисках источников пропитания составляли клиентуру влиятельных лиц и занимались оказанием им мелких услуг, восхвалением и рекламированием их, а одновременно — давлением на них с целью получения средств к существованию, которые выделялись пролетариям в качестве социальной помощи неимущим и средств для решения социальных проблем.

Пропорційна виборча система - система формування представницьких органів, відповідно до якої депутатські мандати поділяються між партіями, пропорційно числу голосів, поданих виборцями.

Позов про протизаконня (графе параномон) - письмова заява афінського громадянина про те, що запропонований на розгляд народних зборів законопроект суперечить чинним законам.

Прохірон (грец. букв. — той, що є під руками) — пам'ятка візантійського права. Виданий у 879 за імператора Василія Македонянина. Був своєрідним практичним керівництвом у тогочасному візантійському судочинстві. Його 40 титулів (глав) містили стислий виклад нормативних положень цивільного, кримінального, почасти судового і церковного права. Більшість положень П. щодо церковного права згодом використовувалися у канонічній практиці

православної церкви. З поширенням християнства в Київській Русі багато норм **П.** ввійшли до т. з. кормчих книг — своєрідного слов'янського перекладу грецького Номоканону.

Пруське земське уложення (Пруське цивільне уложення) - кодифікація місцевого права королівства Пруссія, видана в 1794 р. Джерелами служили римське право (Звід Юстиніана), «Саксонське зерцало», Магдебурзьке право і погляди представників школи природного права (Вольфа і Гроція). Поряд з буржуазними нормами приватного права закріплювало самодержавство короля, поліцейський режим, кріпосні відносини в селі і привілеї дворянства.

Псефісма - постанова народних зборів Афін з поточних питань.

Публічне і приватне право - дві підсистеми національних правових систем, що входять до складу романо-германської правової сім'ї. Галузі ***публічного права*** (конституційне, адміністративне право та ін) регулюють публічно-владні відносини за участю держави та її органів. Галузі ***приватного права*** (цивільне, торгове, сімейне та ін) регулюють в основному майнові відносини між приватними (фізичними та юридичними) особами.

Пурохіта - головний придворний жрець в Стародавній Індії.

Пфальцграф (нім. Pfalzgraf, букв. - Палацовий граф) - у Франкської державі та середньовічній Німеччині спочатку - королівське посадова особа з судовими функціями, потім - голова пфальцграфства (князівства).

Р

Рада Народних Уповноважених - в Німеччині після Листопадової революції 1918 р. перехідний уряд, створений на період до вступу в силу Конституції.

Рада п'ятисот - за Конституцією Франції 1795 року нижня палата Законодавчого корпусу, що складалася з 500 членів, що обираються з числа осіб, які досягли 30-річного віку.

Рада старійшин - за Конституцією Франції 1795 року верхня палата Законодавчого корпусу, що складалася з 250 осіб не молодше 40 років.

Рабіанум - у Вавилоні призначуваний царем голова (староста) сільської громади.

Раджа - в Стародавній Індії князь, правитель держави.

Ранньофеодальна монархія (V-IX стст.) - характерна для періоду становлення феодальної власності, коли клас феодалів, що формується, згрупувався навколо влади короля, що політично зміцнилася. У цей період складаються перші відносно великі феодальні держави.

Реальні контракти - це контракти, які вважаються укладеними в момент передачі одним контрагентом іншому певної речі. У зв'язку з тим, що зобов'язання виникало лише за умови виконання однією із сторін обов'язку по передачі речі, вимога кредитора за реальним контрактом завжди спрямована на повернення одержаного. Реальні контракти відрізняються від інших видів договорів простотою порядку укладення, оскільки виконання формальностей не вимагалось. Достатньо було домовленості та одночасної передачі речі однією особою іншій. Однак, поки не відбулася передача, зобов'язання із реального контракту не виникає. Оскільки реальні контракти надавали перевагу змісту, а не формі, вони не могли бути абстрактними, а тому породжували зобов'язання лише якщо мали під собою певні підстави (causa). Римське право виділяло чотири види реальних контрактів: позика (mutuum), позичка (commodatum), поклажа (depositum) і застава (pignus).

Революційний трибунал - у Франції в період буржуазної революції судові органи, які в спрощеному порядку виносили смертні вироки щодо ворогів яacobінського режиму.

Регалії (від лат. Regalis - царський) - 1. у феодальній Європі королівські привілеї на отримання певних доходів (судових штрафів, ринкових зборів тощо), тобто дохідні прерогативи казни. У цьому сенсі термін **Р.** до теперішнього часу іноді вживається в юридичній науці в таких словосполученнях, як «безхазяйна **Р.**», «митна **Р.**», «судова **Р.**»; 2. зовнішні знаки монархічної влади - корона, скіпетр і ін Іноді **Р.** називалися також знаки відмінності (ордени, медалі).

Регентство (від лат. Regere - управляти) - тимчасове колегіальне (регентською радою) або одноосібне (регентом) здійснення повноважень глави держави в монархіях у разі вакантності престолу, малолітства, тривалої хвороби або тимчасової відсутності монарха.

Рейхсрат - за Веймарською конституцією 1919 р. верхня палата парламенту, вищий орган представництва земель. Ліквідований нацистами в 1934 році.

Рейхстаг (нім. Reichstag) - 1. в «Священій Римській імперії» з XII в. - орган станового представництва при німецькому імператорові. З XIV ст. організація **Р.** придбала постійний характер; 2. в Німецької імперії -

установчі збори, а потім нижня палата Північно-Німецького союзу (1867-1871); в 1871-1918 рр.. - виборний орган, який брав участь у законодавстві, прийнятті бюджету і контролю за виконавчою владою. Вищим представницьким органом вважався бундесрат, в якому були представлені німецькі держави; 3. у Веймарській республіці (1919 - 1933) - нижня палата парламенту, обиралася населенням за системою пропорційного представництва. Права Р. були істотно обмежені за рахунок широких повноважень уряду і президента, що мав право розпуску Р. В період націонал-соціалістичного режиму (1933-1945) Р. зберігався лише формально.

Рекрут - (фр. *récruter* — *набирати військо*) — найнижче військове звання та особа, прийнята на військову службу по військовій повинності або найму. Звання звичайно означає, що особа не пройшла курсу військової підготовки.

Рекс - в архаїчному Римі цар, глава общини; влада царів в Римі була повалена в 509 р. до н.е.

Ректор - намісник провінції, що входила до складу єпархії.

Рескрипти - відповіді імператорської канцелярії на запити приватних і посадових осіб, що видавалися за підписом імператора.

Рельсф - в середньовічних Англії та Франції особлива плата за право відчужувати феод.

Ретра (букв. договір) - угода законодавця і народу про введення нових правових установлень, до числа найбільш відомих належить т.зв. «Лікургова ретра», приписувана легендарному спартанському законодавцю Лікургу (VIII ст. До н.е.).

Референдарій – посадова особа в структурі центральних органів влади і управління держави Франків, яка відала королівською документацією.

Рецепція (*лат., прийняття*) - запозичення і застосування державою соціологічних та культурних форм, що виникли в іншій країні або в іншу епоху.

Римське право — правова система Стародавнього Риму, що діяла в Римській державі (царського, республіканського періодів і періоду імперії) та Візантії. Розвиток римського права охоплює понад тисячу років юриспруденції, від Законів Дванадцяти таблиць (бл. 439 р. до Р. Х.) до лат. *Corpus Iuris Civilis* (528-35 рр.) імператора Юстиніана I. Це римське право, Кодекс Юстиніана, діяло у Східній Римській імперії (331–1453), а також

послужило основою правових систем у континентальній Європі, а також в Ефіопії та найдавніших європейських колоніях, включаючи латиноамериканські.

Рипуарська правда — одна з так званих варварських правд, пам'ятник звичаєвого права рипуарських франків (одне з германських племен). Створювалася з VI по VIII ст..ст. у період, що характеризувався майновим розшаруванням, появою приватної власності на землю і встановленням залежності селян, зміцненням королівської влади, посиленням позицій церкви. **Р.п.** відображала давні судові звичаї для встановлення істини - ордалії, судовий поєдинок, архаїчний суд, а також королівське законодавство.

Романо-германське (континентальне) право - одна з двох основних міжнародних сімей права. До числа відмінних рис романо-германського (континентального) права відносяться: розподіл на підсистеми публічного та приватного права, верховенство закону як джерела права, відсутність прецеденту в якості джерела права і т.п. У романо-германську правову сім'ю входять національні правові системи Франції, Німеччини, Італії, Іспанії, Росії та низки інших країн.

«Рух допомоги трону» - в Японії розгалужена поліцейсько-бюрократична мережа органів влади, яка уособлювала монархо-профашистський режим у Японії, діяла до капітуляції 1945 року.

С

Сабініанці (кассіанці) - одна з двох основних юридичних шкіл в Римській імперії, що отримала свою назву від імен її засновників Гая Кассія і Массурія Сабіна (I ст. н.е.).

Сабіни або південні піцени — народ італійської групи (італіки), мова яких була найближче споріднена з оскською та умбрійською мовами, і віддаленіше — з латиною. Жили в античній Італії до заснування Риму, на території сучасних адміністративних районів Лаціо, Умбрія й Абрुццо в передгір'ї Апенін на північний схід від Риму, цей регіон також названо Сабіна. Частина сабінів, що мешкали на пагорбах Рима, відіграли велику роль в утворенні римської народності й формуванні їхньої релігії. Згідно з легендою, римляни викрали під час одного зі святкувань сабінянок, щоб узяти їх собі за дружин. Приблизно за рік потому армія сабінів підійшла до Риму, щоб визволити полонянок, але ті вийшли на поле бою з немовлятами від нових чоловіків на руках і домоглися примирення сторін.

У 290 до н. е. плем'я остаточно покорили римляни, а в 268 році до н. е. Сабіни отримали римське громадянство. Згодом Сабіни швидко втратили свою мову й латинізувались.

«Саксонське зеркало» (нім. Sachsen-spiegel) - збірник феодального німецького права, складений Ангальтського лицарем і суддею Ейке фон Репгоф близько 1230 р. У його основу лягло саксонське право з додаванням норм, що діяли в інших частинах Німеччини. Включає здебільшого норми місцевого звичаєвого права з додаванням елементів канонічного права. Імперські закони увійшли в С.З. лише в тій мірі, в якій вони прижилися в даній місцевості. Збірка складається з двох частин. Перша - земське право (Land-recht) - містить норми державного, цивільного, кримінального права і процесу; друга - ленне право (Lehnrecht) - викладає положення, що визначають взаємозв'язку феодалів.

Салічна правда, Салічний закон (Lex Salica) - запис звичаєвого права салічних франків, одна з ранніх варварських правд. Записана (на вульгарній латині з вкрапленнями франкських слів і виразів) на початку VI ст. за розпорядженням короля Хлодвіга; за його наступників доповнювалася і перероблялася. Характеризується відсутністю загальних, абстрактних понять. Структурно ділиться на титули (глави). Основний зміст С.п. складають норми, присвячені судовому процесу і визначають штрафи за різні правопорушення. Норми цивільного права дають уявлення про розвиток права власності на землю. С.п. (Також в загальних рисах) описує шлюбно-сімейні відносини.

Самураї (від яп. Самурай - служити) - у феодальній Японії XIII-XIX вв. військово-феодальний стан дрібних дворян. У широкому сенсі під С. розумілися всі світські феодали.

_____ — оскорбление, осквернение святыни. Также кощунство — язвительные насмешки, издевательство, неуважение к правилам жизни и/или обрядам. Термин «святотатство» связан с церковнославянским «татьба» — «воровство», и первоначально означал имущественное преступление, направленное на священную или освящённую собственность церкви.

_____ (фр. *sécularisation*, від лат. *saecularis*) — особливі взаємовідносини релігії з суспільством у напрямку звільнення від релігійного впливу. Зокрема: *перетворення церковної і монастирської власності (головним чином земельної) на власність світську, державну; вилучення чого-небудь з церковного відання й передача у світське, цивільне; звільнення від впливу церкви, наприклад, шкільної освіти.*

Сенат - в стародавньому Римі вищий дорадчий орган, що виник на основі ради старійшин патриціанських родів; в ряді західних держав Нового часу (США, Франція, Італія та ін) - верхня палата парламенту.

Сенатусконсулт - в Римській республіці та імперії постанова сенату; у Франції періоду Першої та Другої імперій - акт, що змінював або доповнював конституцію (органічний сенатус - консулт).

Сенешал, сенешаль (фр. seneschal, від позднелат. Siniscalcus - старший слуга) - 1. у Франкській державі в V-VIII ст. головний керуючий королівським палацом, з VIII ст. виконував судові та військові функції; 2. на Півдні та Заході Франції з XIII в. - керівник округу (сенешальства) з військово-адміністративними функціями, вищий представник місцевої судової влади.

Сеньйор (від лат. Senior - старший) - в Західній Європі в середні століття: 1. феодал, землевласник (власник сеньйорії), в залежності у якого перебували селяни (а часто і городяни), 2. феодал, в особистій залежності від якого знаходилися більше дрібні феодали - васали (див. Васал).

Сеньйорат (від лат. Senior - старший) – сукупність прав феодального сеньйора, зокрема система спадкового права, що охороняє неділимість нерухомого майна; по С. спадок цілком переходить до старшого в роді (на відміну від майорату, за яким успадковує старший син в сім'ї).

Сеньйорія, сеньйор (фр. seigneurie) - термін, що вживається в історичній літературі для позначення комплексу феодальної земельної власності і пов'язаних з нею прав на феодально-залежних селян; в цьому широкому значенні-синонім вотчини. У більш вузькому - один з видів вотчини, що відрізняється невеликою роллю панського (доменіального) господарства або його повною відсутністю; майже вся (або вся) площа такої С. перебувала у володінні залежних селян-власників, які сплачували продуктові або грошові оброки.

Серваж - вид феодальної залежності в середньовічній Західній Європі, аналогічний кріпосному праву в Російській імперії; см. Серво.

Серви (від лат. Servus - раб) - в середньовічній Західній Європі категорія феодально-залежних селян, найбільш обмежених в правах: у переході з однієї сеньйорії до іншої, відчуження земель, спадкуванні майна, свободі шлюбу та ін (сплачували особливі побори). До XVI в. збереглися лише пережитки серважа.

Сервітут - (лат. servitus, servitutis — подчинённое положение) — ограниченное право пользования чужой вещью в земельных отношениях (в дореволюционной русской правовой терминологии — право участия частного). Сервитуты традиционно делят на личные и предиальные. Личным является сервитут, установленный в пользу определенного лица, тогда как предиальным — установленный в пользу собственника (пользователя) чётко определенной недвижимости. Примером личного сервитута может быть право членов семьи нанимателя пользоваться жильем нанимателя. Если сервитут устанавливается в интересах неопределённого круга лиц, то он оформляется правовой нормой и называется публичным сервитутом. Наиболее распространенным видом предиального сервитута является право пользования чужим земельным участком — так называемый земельный сервитут. Это, например, право проложить водопроводные трубы через чужой земельный участок, прорыть канавы для спуска воды, проезжать и прогонять скот через него. Сервитуты могут быть срочными и бессрочными, платными и бесплатными. Исчерпывающего перечня сервитутов законодательство, как правило, не вмещает, позволяя устанавливать любые сервитуты, которые отвечают признакам сервитутного права и не противоречат нормам закона. Способами установления сервитута в законодательстве разных стран признается обычай, договор, решение суда, завещание и некоторые другие. Отличительной характеристикой сервитута как права на чужую вещь является невозможность или затрудненность осуществления прав без установления сервитута.

Сьогун - в Японії з 1192 р. представники військово-феодальної знаті з різних династій, які управляли Японією від імені імператора, позбавленого реальної влади. Останній С. був повалений в результаті пробуржуазної революції Мейдзі 1867-1868 рр..

Сьогунат - уряд сьогунів у феодальній Японії в 1192-1867 рр.. (Японський термін - бакуфу). При С. адміністративний апарат знаходився в руках військового стану (бусі), не існувало поділу між законодавчою і виконавчою владою, між адміністративними і військовими органами.

Сильні неджес - верхній шар неджес, особи володіли значним економічним ресурсом, царські чиновники, купці і заможні ремісники.

Синграф — в давньоримському суспільстві фіксований факт передачі кредитором певної суми грошей боржнику в письмовому документі. Синграф складався від імені третьої особи, підписувався боржником і свідками, присутніми при цьому.

Сімахія - в Стародавній Греції міждержавний військовий союз. Найбільш відомою сімахією був Делоський союз на чолі з Афінами, створений в 478 р. до н.е.

Сиситія — в Древней Греции, прежде всего среди дорийцев — совместные трапезы для граждан, более всего известны на Крите и в Спарте, также упоминаются в Мегарах и Коринфе. Совместные пиры героев упоминаются еще Гомером. У спартанцев эти трапезы также назывались фидитиями, а на Крите — андриями. Участие в таких трапезах было обязанностью любого гражданина, и за уклонение от неё даже на царя мог быть наложен штраф. Согласно Плутарху, «каждый сотрапезник приносил ежемесячно медимн ячменной муки, восемь хоев вина, пять мин сыра, две с половиной мины смокв и, наконец, совсем незначительную сумму денег для покупки мяса и рыбы». Самым знаменитым из кушаний была чёрная похлёбка. Еще Аристотель отмечал, что этот взнос ложился тяжелым бременем на бедных спартанцев, но для богатых был несуществен. На Крите средства для устройства трапез предоставляло государство. Многие античные авторы отмечают необычайную важность таких совместных пиров для воспитания юных спартанцев и приобщения их к ценностям полиса.

Синойкізм - об'єднання кількох родових общин в єдину політичну спільність, а також об'єднання декількох сільських поселень в єдине поселення міського типу.

Східна деспотія - термін, введений Геродотом для характеристики східної державності. Східна деспотія є держава з монархічною формою правління, в якій влада монарха є необмеженою спадковою, наділена сакральним значенням. Крім того, для східної деспотії характерна висока ступінь державної централізації, наявність розгалуженого бюрократичного апарату, який здійснював тотальний контроль за життям підданих, практично позбавлених будь-яких прав. Прикладами східної деспотії є Стародавній Єгипет, Стародавній Китай, Ассирія, Персія і деякі інші держави Стародавнього Сходу.

Сісахфія (букв. «струшування тягаря») - реформа Солона, яка скасувала боргове рабство і повернула свободу особам, проданим в рабство за борги.

«Система стримувань і противаг» - сукупність принципів, покладених в основу Конституції США 1787 р., що забезпечують поділ влади і рівний юридичний статус їх носіїв.

Синкліт - назва сенату у Візантійській імперії; у Стародавній Греції — збори вищих посадовців, або ареопаг.

«Слуги царя» - в Стародавньому Єгипті непривілейованих вільні (або напіввільні) общинники, які здійснювали трудові повинності на землі фараона та виконували інші роботи в царсько-храмовому господарстві.

Спартіати - повноправні громадяни спартанського полісу, до числа яких відносилися особи, що володіли землею, несли військову повинність і брали участь у громадських трапезах (сіссітіях).

Станово-представницька монархія (XIV-XV стст.) - для цього періоду характерний процес централізації держави і виникнення королівської влади. Початок функціонування представницьких органів Генеральних штатів у Франції, Рейхстагу в Німеччині, Кортесів в Іспанії і т.д.

Статути Казимира Великого або Вислицько-Петроківські статути 1346-1347 рр. – важливий пам'ятник польського середньовічного права. Був виданий польським королем Казимиром III окремо для Малої і Великої Польщі. Статути написані латиною. Містять норми земельного, цивільного, судового і кримінального права.

Стратеги - вище військове посадова особа в Афінах, входили до складу колегії з 10 осіб, що обиралася терміном на 1 рік.

Суд Королівської лави - найстаріша у Великобританії судова установа. Виділена з королівської ради в особливу курію в 1178 р. і спочатку супроводжувала королів при їх роз'їздах по країні. Пізніше **С.к.л.** став розглядати найважливіші кримінальні справи, здійснював нагляд за діяльністю нижчих судів. Зіграв важливу роль в створенні загального права. З XIX в. стає Відділенням Високого суду; після реформи 1971 його компетенція обмежена розглядом цивільно-правових спорів.

Суд канцлера (англ. *Court of Chancery*) — вищий судовий орган, створений у ранню епоху феодалізму в Англії як доповнення до існуючої судової системи. Інша назва - *Суд справедливості*. Очолював цей суд канцлер, який був міністром юстиції. Процедура вирішення спірних питань в суді супроводжувалася бюрократією і волокітою. Був ліквідований у 1873 році в процесі реформування судової системи Англії.

Суд корони - у Великобританії вищий орган у кримінальних справах відповідно до законів 1971 і 1981 рр.

Суд шефенів - в ряді країн Європи суд за участю представників народу, які, на відміну від суду присяжних, утворюють з професійним суддею єдину колегію. Роль і порядок створення **С.Ш.** змінювалися. У феодальній Європі (Німеччина, Італія та ін) в VIII-XVI ст. - це суд «творців порядку» (шефенів, скабінів, рахінбургів), які обиралися відповідно до звичаїв і разом із суддею-чиновником здійснювали судовий розгляд у формі інквізиційного процесу. У Німеччині з середини XIX ст. діяли **С.Ш.**, що склалися з коронного судді і двох засідателів (шефенів); вони розглядали кримінальні справи про малозначні злочини. Складні кримінальні справи входили до компетенції суду присяжних, але в 1924 р. він був замінений великими **С.Ш.** в складі трьох суддів-чиновників і шести шефенів. У фашистській Італії **С.Ш.** (Суддя і п'ять шефенів) також замінив (в 1931 р.) суд присяжних. Шефени підбиралися з надійних чиновників, затверджувалися міністром юстиції і призначалися королівським указом. У ФРН з 1950 р. **С.Ш.** розглядають справи про значні кримінальні злочини. До складу суду входять дільничний суддя (голова), два засідателя (шефени), що обираються з числа громадян, які проживають на території відповідної судової ділянки.

Суперфіцій (від лат. Superficies solo cedit — будівля слідує за землею) — у Римському праві — спадкове і відчужуване право на користування будівлею, що зведена на чужій землі

Сюзерен (фр. suzerain) - в Західній Європі в середні віки - верховний сеньйор території (король, герцог, князь), який був государем по відношенню до залежних від нього васалів.

Сэйдо торисирабэ кёку — бюро з вивчення конституційних проблем, займалося розроблення японської конституції під керівництвом князя Іто Хіробумі .Засновано у 1884 р.

Т

Тайвей - голова військового відомства в Китаї епохи Хань.

Таємна рада (Privy Council) - в Англії XIII-XIX вв. орган, за участю і в згоді з яким король вирішував справи, що не підлягали проходженню через парламент, діючи в цих випадках, як «Король у Раді». У XVIII в. з **Т.р.** виділився кабінет міністрів. З розвитком парламентаризму і посиленням влади кабінету міністрів **Т.р.** втратила поступово своє значення, хоча ще до 70 - 80-х рр.. XIX ст. зберігалися комітети **Т.р.**, що відали питаннями торгівлі, землеробства і народної освіти.

Тайхоре, Кодекс Тайхо - японський кодекс феодального права, виданий в 701 р. Головний розділ (9) кодексу - це земельний закон, який регулював надільну систему землекористування, введену реформою Тайка. Згідно Т., земля, вважалася державною, виділялася в користування селянській родині або двору по числу душ. Крім подушних наділів, закон передбачав привілейовані наділи за державну службу і за особливі заслуги. Інші розділи Т. містять закони про центральний апарат, місцеву владу, жалування чиновникам, ранги, повинності населення та ін.. Визначив правове становище різних категорій державних та приватних рабів.

Таліон (лат. *lex talionis*) – принцип рівної відплати за скоєний вчинок. Покладений в основу права більшості древніх народів. Як правило, використовувався для регулювання відносин між особами, що володіють рівним соціальним статусом.

Триба - (лат. *tribus*, від *tribuo*- ділю, розділяю) — термін з історії Стародавнього Риму, який вживався у двох значеннях:

1. Плем'я — згідно з римською традицією, найдавніше населення Риму поділялось на три триби : *Рамні* (Латини), *Тіцій*(Сабіни) і *Луцерії* (Етруски). Спочатку в кожен трибу входило 100, потім — 300 родів. Ці три триби і склали римський народ.
2. Територіальний і виборчий округ, який мав один голос у трибутних коміціях. Введення територіальних триб приписується царю Сервію Тулію (VI століття до н. е.), який розділив римську територію на 4 міських і 17 сільських триби. Згодом у процесі завоювання Римом Італії число їх зросло до 35 (до 241 до н. е.).

Тримання - феодальні залежні права на землю, які набувалися від якогось вищого власника. Т. були вільні і невільні, шляхетними і нешляхетними. Перші Т. мали форму бенефіція, під яким розумілося майно, що перебуває лише в користуванні власника. В період розвинутого феодалізму найбільш поширеними видами земельних Т. стають феоди (лени).

Тамкар - у Вавилоні купець, лихвар, що здійснював за дорученням царя обов'язки зі збору податків і торгової операції.

Тархатум (терхатум) - в Стародавньому Вавилоні шлюбний викуп, який сплачується нареченим батькові нареченої.

Тетрархія (букв. «четверовладдя») - система управління римською імперією, введена Діоклетіаном: розділяла всю територію держави між чотирма співправителями - двома августами (Діоклетіан і Максиміан Геркул) і двома цезарями (Констанцій Хлор і Гарель), що були помічниками і заступниками августів.

Тінвей - голова судового відомства в стародавньому Китаї.

Триба - в Стародавньому Римі - одне з трьох племен, що включали в себе по 10 курій, а після реформ Сервія Тулія (VI ст. До н.е.) - територіальний округ.

Трибунат - за Конституцією Франції 1799 одна з палат парламенту, до компетенції якої входило обговорення законопроектів та внесення їх в Законодавчий корпус (який брав або відкидав ці проекти вже без обговорення).

Тризн (англ. Treason - зрада) - в кримінальному праві Англії одна з історично сформованих категорій злочинів (поряд з фелонією і місдімінором). Як найбільш тяжкий злочин, Т. була виділена з фелонії ще в XIV ст. Скасовано в 1945 р.

Тритії - частина території Аттики, включена Клісфеном до складу філи. Кожна тритія складалася з міського, прибережного і рівнинного демів.

Теноїзм - державна ідеологія після реставрації Мейдзі, заснована на божественній ролі імператора, яка послужила згуртуванню японської нації.

У

Усія - в афінському законодавстві термін, що використовувався для позначення власності.

Ф

Фелонія (англ. Felony) - в кримінальному праві США і Великобританії категорія тяжких злочинів, за ступенем небезпеки знаходяться між державною зрадою (тризн) і місдімінором.

Феод (позднелат. feodum, feudum), **лен** (нім. Lehn) - в країнах Західної Європи в період розвиненого феодалізму одна з найбільш поширених форм володіння землею (прав на землю). Дворянське землеволодіння на основі лених відносин: феодалний сеньйор поступався частиною своїх земель особі, яка через це ставала його васалом і брала на себе по феодалному

договору обов'язок вірності і надання певних послуг сеньйору. Попередником Ф. був бенефіцій.

Феодалізм (нім. Feudalismus, фр. Feodalite, від позднелат. Feodum, feudum - феод) - специфічна система економічних, соціальних та політико-правових відносин, що характеризується умовним правом власності на землю; належністю влади (суверенної або хоча б адміністративно-поліцейської) землевласникам - поміщикам; наявністю феодальної ієрархії, юридично нерівних та соціально замкнутих станів. Загальноприйняте визначення Ф. в історичній науці відсутня (не в останню чергу через значні цивілізаційно-історичні відмінності від «класичного» західноєвропейського зразка, що спостерігаються не тільки в азіатських суспільствах, але й у Східній Європі).

Феодальна рента - одна з форм земельної ренти; існувала у вигляді відробіткової (панщина), продуктової (натуральний оброк) та грошової.

Феодальне право - історичний тип права, відповідний економічним і соціально-політичним відносинам феодального суспільства. Важливою відмінною рисою Ф.п. було відкрите закріплення юридичної нерівності в становій організації феодального суспільства. Для Ф.п. були також характерні партикуляризм (тобто місцеві відмінності), вкрай низька юридична техніка, казуїстичний характер нормативних актів. Джерелами європейського Ф.п. до періоду абсолютизму були головним чином звичаї, угоди феодалів, а також грамоти монархів, які закріплювали привілеї тих чи інших станів, окремих осіб, міських громад. Велике значення мала і судова практика. У роздробленій Німеччині важливу роль відігравало «міське» право, що базувалося на практиці міських судів (див. Магдебурзьке право). Самостійну гілку європейського Ф.п. становило канонічне право. В XVI-XVII вв. в ряді європейських держав починається кодифікація права, видаються єдині законодавчі акти, напр. звід «Кароліна» 1552 р. в Німеччині, Соборне уложення 1649 р. та ін.. Протягом всього періоду феодалізму в Європі застосовувалося римське право, головним чином у сфері торгового обороту.

Фесмос - звичай, один з джерел афінського права.

Фети - в Аттиці в VIII-VII ст. до н.е. найбільш вільна частина населення, після реформ Солона - особи, що належали до четвертого ценової розряду.

Філа - адміністративно-територіальна одиниця один Аттики за реформою Клісфена.

Формарьяж (фр. formariage, від лат. Foris - поза і marito - одружилися) - в феодальному праві деяких європейських країн норма, що обмежувала свободу шлюбу феодально-залежного селянина. У раннє середньовіччя **Ф.** стосувався переважно сервів і означав необхідність дозволу сеньйора на укладення шлюбу. Надалі поширився на інші категорії залежних селян, проте вже в пом'якшеному вигляді (головною стала сплата феодалу грошового мита).

Формулярний процес - в Стародавньому Римі цивільний процес, в якому роль позовної заяви грало письмове розпорядження (формула) претора, адресоване судді, з наказом розглянути справу і винести по ньому вердикт.. У другому періоді республіки швидкими темпами розвивається внутрішня і зовнішня торгівля, відбуваються значні зміни в господарському житті країни. Спрощений порядок цивільного процесу з'явився за законами Ебутія і двома законами Юлія. Закони Ебутія, на думку деяких авторів, були прийняті між 149 і 126 р. до н.е. У результаті цих законів у Римі встановився новий процес - формулярний. Загальний зміст реформи, яка відбулася, полягав у перенесенні обов'язку формулювати предмет спору з обов'язку сторін на обов'язок претора.

Франки — загальна назва групи західно-германських племен, у яких були свої первісні поселення на правому березі нижнього й середнього Рейну та на узбережжі Північного моря. Поділялися на салічних («морських») і ріпуарських («берегових»). З кінцем 4-го і початком 5-го ст. велика частина франків прибула на лівий берег нижнього Рейну: заселила територію на південь від Ла-Маншу до річки Сомми, у кінці 5-го століття на чолі із вождем Хлодвігом вдерлися на територію Галлії і, розбивши римського намісника під Суасоном у 486, підкорили місцевих романізованих галлів, а пізніше розбили війська алеманів неподалік від Кельну. Засноване Хлодвігом королівство стало ядром майбутньої Франції, а самі франки, асимілювавшись в Північній Галлії з романізованими галлами, започаткували французьку націю. Безпосередні нащадки франків залишаються в наш час в Німеччині - в північній Баварії і частинах Баден-Вюртембергу та Тюрингії; німецькі області Верхня Франконія (Ober-Franken), Нижня Франконія (Nieder-Franken), в Північно-Західній Бельгії - фламандці, в Нідерландах - голландці, в Люксембурзі.

Фрігольд (англ. freehold, від free - вільний і hold - володіння) - землеволодіння в середньовічній Англії, спадкове або довічне; могло бути лицарським, селянським, міським, церковним. Селяни-фрігольдери володіли

особистою свободою, мали фіксовану ренту, право заповіту, відчуження землі, захисту в королівських судах.

Х

Хабеас корпус - в Англії судовий наказ про доставку арештованого в суд, що видається суддею і адресується посадовій особі, яка здійснює арешт, і яка, при цьому, зобов'язана представити документи, що підтверджують законність арешту.

Халіф (араб.) (застаріле - каліф) - в ряді країн мусульманського Сходу титул верховного правителя, що з'єднував духовну і світську владу. У Туреччині (тільки як духовний глава мусульман) зберігався до 1924 р.

Халіфат - мусульманська теократія з халіфом на чолі. З X –го століття в Західній Європі **Х.** названо також державу, що утворилася в результаті арабських завоювань VII-IX ст. (Арабська **Х.**). У Туреччині **Х.** був ліквідований в 1924 р.

Хан (тюрк.) - тюркський і монгольський титул в Середні століття і Новий час: вождь племені, государ (в Монгольській імперії правитель улусу) і ін

Харадж (араб.) - державний поземельний податок у країнах Близького і Середнього Сходу, що стягувався в Середні віки і Новий час. Вперше введено Сасанідами. В Арабському халіфаті спочатку стягувався з підкореного немусульманського населення, а потім і з мусульман.

_____ (лат. charta, від грец. χάρτης — папір, грамота), у Середньовіччя й Новий час — назва деяких документів публічно-правового характеру (конституцій та інших актів), у яких знайшли відображення політичні вимоги соціальних шарів та класів. У наш час у міжнародному праві хартія — це правовий акт, що не має обов'язкової сили, за змістом майже завжди є декларацією і формулює загальні принципи й цілі будь-яких міжнародних домовленостей.

Хіротонія — голосування підняттям рук у народних зборах.

Хірограф — в давньоримському суспільстві боргова розписка, яка складалася від імені першої особи — боржника — і ним підписувалася.

Ц

Цезар - титул римського імператора, після реформи Діоклетіана - помічник августа. Ставав його наступником у разі зречення або смерті останнього.

Титул «цезар» был нерозривно зв'язаний с идеєю соправительства, коли старший правитель, за яким закрплювався титул «август», розділяв владу із молодшим соправителем (і, як правило, спадкоємцем) — «цезарем».

Цензіва (від лат. Censiva) - недворянское, переважно селянське спадкове земельне володіння в середньовічній Франції. Держатель Ц. (цензітаріїв) щорічно виплачував сеньйору ценз (грошову, рідше натуральну ренту) та державі - талью. Скасовано в 1793 р.

Цензори - посадові особи, що обиралися терміном на 5 років для складання списків римських громадян (згодом - списків сенаторів).

Центурія (лат. centuria, від centum — сто) — одиниця майново-вікової класифікації громадян в Стародавньому Римі, на основі якої комплектувалося римське військо. Введена царем Сервієм Тулієм (VI століття до н.е.). Всі громадяни були розділені на 5 майнових розрядів, що виставляли певну кількість центурій і мали відповідну кількість голосів в центуріатних комісіях. В епоху Імперії центурія зберігала значення військового підрозділу, будучи частиною когорти у складі легіона. Центурія складалася приблизно із ста (зазвичай - 80) воїнів і підкорялася центуріону. Центуріон вибирався з досвідчених солдатів або призначався полководцем. Звання центуріона приблизно відповідає капітанові, але по соціальному положенню центуріони належали до солдатів.

Цехи (нім. Zechе) - об'єднання міських ремісників (однієї або споріднених спеціальностей) для забезпечення за членами Ц. монополії на виробництво та збут ремісничих виробів. Найбільший розвиток отримали в Західній Європі в XIII-XIV ст. Повноправними членами Ц. були майстри, які мали майстерні і знаряддя праці, працювали за допомогою підмайстрів і учнів. На чолі кожного Ц. був виборний старшина, крім того, були особливі наглядачі. Мали свій суд, що розбирав справи про порушення цехового статуту. У Західній Європі в кінці XVIII-XIX вв. Ц. скасовані законодавчо. У Росії цеховий устрій введено в 1722 р. (скасовано в 1917 р.).

Цзай - в Стародавньому Китаї наблизений вана, який керував царським господарством.

Ч

Ченсян - в Китаї епохи Хань перший міністр, який відав фінансовими справами.

Чиншові селяни — верства селян, що за пізнього середньовіччя й аж до кінця 19 століття одержували панські чи державні землі для безреченцевого користування і за це платили чинш у формі натурального оброку або грошової ренти. Селяни-чиншовики могли передавати цю землю у спадкове користування, накладати на неї сервітути тощо, але титул власності залишався за первісним власником. Взаємини між власником і чиншовиком нормувалися законом або звичаєвим правом. Крім устійненої оплати грішми (або й замість неї), часто чиншові селяни віддавали частину врожаю власникові чи виконували на його користь інші повинності.

Чжухоу - в Китаї епохи Чжоу правителі удільних князівств, що входили до складу держави.

Ш

Шаканакум - призначуваний царем намісник провінції, а також чиновник, відповідальний за збір податків в Стародавньому Вавилоні.

Шаньфу - в Китаї епохи Чжоу придворні, які здійснювали адміністративні та військові повноваження.

Шампар (фр. champart) - у феодальній Франції сеньйоріальна подать у вигляді частини врожаю (від однієї двадцятої до чверті). **Ш.** обкладалися деякі земельні володіння селян. Скасовано Великою французькою революцією 1789 р.

Шаріат (від араб. «Шаріа» - прямий, правильний шлях; обов'язкові приписи; право; закон) - звід мусульманських правових і теологічних нормативів, закріплених, насамперед, у Корані і сунні і проголошених ісламом «вічним і незмінним» плодом божественних встановлень. **Ш.**, який розуміється як універсальна нормативна система, часто називають мусульманським релігійним законом. У цьому сенсі **Ш.** нерідко ототожнюють з мусульманським правом. Є безпосередньо діючим правом в Ірані, Судані, Пакистані та низці інших країн Азії.

Шах (перс.) - титул монарха в деяких країнах Близького і Середнього Сходу і Делійському султанаті. Вперше став вживатися в державі Сасанідів. Останній **Ш.** був повалений в Ірані в 1979 р.

«Швабське зеркало» (Schwabenspiegel) - збірник німецького права, складений між 1273 і 1282 рр. невідомою особою. Джерелом для нього послужили «баварська» і «алеманська» правди, капітулярії, римське і канонічне право, біблія, проповіді францисканців і (в деякій мірі) звичаєве

право. Цей збірник називають також імператорським правом (Kaiserrecht), тому що в ньому докладно говориться про взаємини імператора з папою римським.

Шеваж (від фр. Chef - глава) - в середньовічній Франції невелика подушна подать; уплачивалася сервами і символізувала їх особисту залежність від феодала. **Ш.** втратив всяке значення з падінням серважа ще в XIV ст., Проте в якості рідкісного пережитку зберігся в окремих районах країни аж до Великої французької революції 1789-1793 рр..

Шевальє (фр. chevalier - лицар, кавалер) - дворянський титул у феодальній Франції. Шевальє (фр. chevalier — «едуший на лошади», то есть рыцарь, кавалер) — младший дворянский титул во Франции старого порядка. В Средние века словом chevalier называли во Франции рыцарей, особенно странствующих. В Новое время для обозначения принадлежности к высшему сословию так именовали младших сыновей в дворянских семьях — в том случае, если эти лица не имели иного титула (баронского, графского, маркизского и т. д.). В настоящее время используется как название ранга в ордене Почётного легиона.

Шейх - в арабських країнах титул глави племен, мусульманських сект, староста сіл.

«Шестикнижжя» - останній пам'ятник візантійського права; юридичний збірник, складений близько 1345 р. фесалонікським (нині м. Салоніки) юристом і суддею Арманопуло. У **Ш.** викладається цивільне і кримінальне право Візантії. Автор ставив своїм завданням доповнити Прохірон. **Ш.** Арменопуло мало поширення у Візантійській імперії, а після падіння Візантії - на території Греції (як під час турецького ярма, так і після звільнення) і Бессарабії.

Шефени - див Суд шефенів.

Шудри («слуги») - напіввільні і особисто залежні представники непривілейованої частини населення Стародавньої Індії.

Я

Якобінці - у Франції в період буржуазної революції члени Клубу св. Якова. Сформувавши фракцію в Конвенті і отримавши владу в результаті повстання 31 травня - 2 червня 1793 р., якобінці очолили т.зв. третій етап Французької революції (1793-1794 рр..).

Частина 2. Метрична

А

Акр = 4046,86 м.

Алтин = 6 денгам.

Ар = квадрату зі сторонами 10 м.

Аршин = 71 см.

Б

Бочка = 40 відер

Берковець (рос.) = 163,805 кг.

Баррель нафтовий (амер.) = 158,987 куб.дм.

Бушель (амер.) = 35,2391 куб.дм.

В

Векша — грошова одиниця Київської Русі (IX—XIII ст.). Дорівнювала 1/4 — 1/6 куни, 1/2 — 1/3 резани. Еквівалентом векші було 0,33 г. срібла.

Верста = 1,0668 м.

Вершок = 44, 45 мм

Відро австрійське = 10 л.

Відро російське = 12,299 л.

Волока — поземельна міра в Польщі, Литві та на захоплених ними українських і білоруських землях у XVI—XVII ст. Волока, що мала 30 моргів і була мірилом феодальних повинностей, офіційно запроваджена в литовських великокнязівських маєтках "Уставою на волоки" 1557 р. Величина волоки не була сталою. Литовська волока дорівнювала 21,3739 га, старохолмська — 16,818, новохолмська — 17,361, старопольська — 17,954, ново-польська — 16,796 53 га тощо.

Г

Гарнець = 4 кварта, або 16 кватирок, або 3,77 л.

Галлон (амер.) = 3,78541 куб.дм.

Гелер новий — грошова одиниця, запроваджена 1892 р. як 1/100 австро-угорської крони. Карбувався з неповноцінних металів: нікелю (20 і 10 г) та міді (2 і 1 г). Поширювався як розмінна монета на території Австро-Угорщини та захоплених нею західноукраїнських землях.

Гривня — вагова, лічильна й монетна одиниця Київської Русі. У XI—XIII ст. дорівнювала 51,19 г золота або срібла. У XV—XVIII ст. в Україні використовувалася лічильна гривня польського походження, на яку йшло 48 монет. У 1918—1920 рр. гривня була грошовою одиницею УНР. У наш час знову запроваджена в обіг з 2 вересня 1996 р.

Гріш (грош) — старовинна монета, що була поширена в багатьох країнах Європи. Відома з XII ст. На українських землях у XVI—XVIII ст. у значній кількості були в обігу литовські й польські гроші (польський грош — срібна монета масою 3,1 г). З часом гріш перетворився на дрібну розмінну монету: на початку XIX ст. — вартістю 2 копійки, пізніше — вартістю 1/2 копійки.

Д

Дактиль (Д.Греція., палець) = 1,928 см.

Денарій - (лат. *denarius*) — назва римської срібної монети часів Республіки і перших двох століть Імперії, однієї з найпоширеніших монет на територіях, що знаходилися під владою або впливом Риму. Перші денарії були відкарбовані 268 року до н. е. з вагою в 6,8 грама.

Денга — срібна російська монета XIV—XVIII ст.

Десятина (господарська) = 1,45 га (застосовується з XVIII ст.). У XIX ст. 1 десятина в середньому становила 1,2 га.

Десятина (казенна) = 1,09 га.

Доля (рос.) = 44,43 мг.

Драхма (Д.Греція.) = 4,25 г.

Дукат = 60 коп. золотом

Дюйм = 25,4 мм.

З

Злотий (в Україні — золотий) — польська грошова одиниця. У XVI—XVIII ст. був поширений і на українських землях, загарбаних Польщею. З 1493 р. злотий (дукат) мав вартість 30 срібних грошів. З 1633 р. почали карбувати срібну монету номіналом у злотий.

Золотник (рос.) = 4,266 г.

К

Камінь = 32,90 фунта.

Карбованець російський = 100 коп.

Календар давньоруський – система відліку часу від «створення Світу» (5508 р. до р. Хр.). Рік починався з 1 березня. В середині 14 століття Руська православна церква у відповідності до постанови Нікейського Собору перенесла початок року на 1 вересня. В 1700 році в Росії було запроваджено християнське літочислення, початок року з 1 січня. День після 31 грудня 7208 р. від «створення світу» почав називатися 1 січня 1700 року від «різдва Христового». Назви місяців: сечень (січень), лютий (лютий), березозол (березень), цветень (квітень), травень (травень), червень (червень), липець (липень), серпень (серпень), вересень (вересень), листопад (жовтень), студень (грудень).

Календар французької революції – нова система відліку часу, розроблена спеціальною комісією під керівництвом Жильбера Ромма. Почав працювати за постановою Національного конвенту 5 жовтня 1793 року. Скасовано еру від народження Христа і початок року з 1 січня. Конвент встановив початок відліку років з 22 вересня 1792 року, дати повалення монархії і проголошення республіки. Рік складався з 12 місяців, місяць з 3-х декад, декада – з 10-ти днів. Назви місяців за новим календарем запропонував депутат Конвенту Фабр де Еглантин: *осінь – вандем'єр(місяць збору винограду: 23.09.-22.10.), брюмер (місяць туману: 23.10.-21.11.), фример (місяць заморозків: 22.11.-22.12.); зима – нивоз (місяць снігу: 23.12.-21.01.), пловіоз (місяць дощу: 21.01.-19.02.), вантоз (місяць вітру: 20.02.-21.03.); весна – жерміналь(місяць проростання: 22.03.-20.04.), флореаль (місяць квітіння: 21.04.-20.05.), преріаль (місяць ланів: 21.05.-19.06.); літо – мессідор (місяць жнив: 20.06.-19.07.), термідор (місяць спеки: 20.07.-18.08.), фрюктидор (місяць плодів: 19.08.-17.09)*

Кварта (рос.) — 0,5 л.

Кварта (амер.) = 0,946353 куб.дм.

Копа = 60 шт.

Кабельтов (міжнар.) = 182,5 м.

Корець — старовинна одиниця виміру зерна, рідин в Україні, Росії, Білорусі, Польщі, Литві в XV—XVII ст. Офіційно прийнятим у шляхетській Польщі був т. зв. варшавський корець місткістю близько 50 кг. В Україні корець був побутовою мірою збіжжя і становив собою мірку місткістю 6 пудів (близько 100 кг).

Крейцер — розмінна монета, що карбувалася зі срібла, а згодом із міді в Німеччині (XV—XIX ст.) та Австрійській імперії (XVII—XIX ст.). На українських землях, захоплених Австрією, у XVIII—XIX ст. були в обігу мідні крейцери.

Крона — назва багатьох середньовічних європейських монет, а також монета й грошова одиниця деяких країн у новий і новітній час. Австро-угорська крона була в обігу протягом 1892—1918 рр. і дорівнювала 100 гелерам. Карбувалися золоті монети вартістю 20 і 10 крон і срібні вартістю 1, залежного селянства. Було два види: малий лан (фламандський, хелмський) дорівнював 30 моргам (близько 1 б ,8 га) і великий лан (франконський) — 43,5 морга (близько 25 га). Залежно від розміру наділу селянські господарства поділялися на ланові, півланові та чвертьланові. Після запровадження 1557 р. "Устави на волоки" лан почали називати волокою.

Л

Лашт = 60 корців, або 360 пудів, або 5896,8 кг.

Лінія = 2,54 мм.

Лот (рос.) = 12,797 г.

М

Медімн (Д.Гр.) = 39,17 кг.

Миля — одиниця довжини в неметричних системах мір: 1) міжнародна морська миля = 1852 м; 2) британська морська миля = 1853,184 м; 3) британська сухопутна миля = 5280 футів = 1609,344 м;

Морг — одиниця земельної площі в Польщі, Литві XVI—XVIII ст. та на захоплених ними українських землях (застосовувався до 1939 р.).

Найпоширенішим у Литві був морг, який дорівнював 0,7126 га, в Польщі були морг старий коронний (0,5985 га), новопольський (0,5609 га); 1919 р. запроваджено морг, що дорівнював 0,5599 га.

Миларій, миля(Д.Рим) – 1,598 м.

Н

Ногата — грошова одиниця Київської Русі. У XI ст. 1 ногата дорівнювала 1/2 гривні, або 1/25 куни.

О

Обол (Д.Греція.) = 0,71 г.

П

Пінта (амер.рід.) = 0,473176 куб.дм.

Пуд = 16,38 кг, або 40 фунтів.

Р

Резана — грошова одиниця Київської Русі. В XI ст. 1 резана дорівнювала 1/50 гривні, або 2/5 ногати, або 1/2 куни. У XII ст. прирівнювалася до куни.

Римський (римський) — назва монети на західноукраїнських землях, які перебували під владою Австрії, що дорівнювала 1 австрійському гульдену. З 1857 р. дорівнював 2/3 таляра, або 20 срібним грошам, а з 1867 р., ставши австро-угорською грошовою одиницею, — 100 крейцерам.

Рубль російський = 33 алтини, або 2 денги.

С

Сажень — російська лінійна міра довжини (213,36 см).

Сальт (Д.Рим) = 235,328 га.

Солід - (від лат. *solidus* — твердий, міцний, масивний) — римська золота монета, викарбувана в 309 році н. е. імператором Костянтином. Важила 1/72 римського фунта (4,55 г). Вона замінила в якості основної золотої монети ауреус. В 314 році введена в обіг західній частині Римської імперії, а в 324 році — на всій території імперії. Тривалий час була основною монетою Римської імперії, потім Візантії. Грецька назва візантійського соліда — «**номізма**», в Європі його частіше називали «**безант**» або «**бізантин**».

Стадій (Д.Греція) – 185,136 м.

Стадій олімпійський (Д.Греція) – 192,27 м.

Т

Таляр — велика срібна високопробна монета багатьох європейських країн XVI—XIX ст. Спочатку важив близько 30 г, згодом — майже вдвічі менше. На українських землях таляри були в обігу в XVI—XVIII ст.

Талант (Д.Греція.) = 25,5 кг.

У

Унція (амер. рід.) = 29,5735 куб.см.

Унція (амер. ваг.) = 28,3495 г.

Унція (Д.Рим) = 27,166 г.

Ф

Флорин — 1) золота монета вагою 3,5—3,7 г, яку карбували до XVI ст. у Флоренції, пізніше — назва срібної монети в європейських країнах, зокрема в Угорщині; дорівнював австрійському гульдену; 2) інша назва злого, що трапляється в польських та українських писемних джерелах XVI—XVIII ст.

Фунт = 405 г

Фут = 0,3048 м.

Ц

Центурія (Д.Рим) = 58,328 га

Ч

Чверть (рос.) = 3,0748 л.

Чарка (рос.) = 122,99 мл.

Ш

Штоф (рос.) = 1,2299 л.

Шкалік (рос.) = 61,5 мл.

Ю

Югер (Д.Рим) = 29,416 а.

Я

Ярд (англ.) = 914,4 мм

Навчальне видання

Сотниченко Володимир Миколайович

Термінологічний словник-довідник

Комп'ютерна верстка *В.М Сотниченко*